

19. CU YÜZYILIN İLK YARISINDA BULGARİSTAN ESNAF TEŞKİLÂTINDA BAZI KARAKTER DEĞİŞMELERİ

Prof. Nikolay Todorov

Bu etüdün amacı, esnaf teşkilâtındaki iç değişimleri ve Bulgaristan'da 19. cu yüzyılın ilk yarısında bu teşkilâtın iktisadî hayattaki gerçek yerini göstermek, Esnaf Teşkilâtının, sanayide kapitalist ilişkilerin gelişmesini ne ölçüde engellediğini tesbît etmek ve teşebbüs erbabı ile Esnaf Teşkilâtı arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamaktır.

Bu meseleleri cevaplandırmak bakımından konuyu, Esnaf teşkilâtı ve rolünü sadece abacılık ve kaytancılık olmak üzere sınırlamaktayız. Ancak, abacılığı ve kaytancılığı ele alışımız tesadüfî değildir. Zira abacılık, Bulgaristan'da en eski ve en yaygın bir zanaat kolu olmuştur. Aynı zamanda, abacılık ve kaytancılık, XIX. yüzyılın ilk yarısında bu ülkenin ekenomisinde başta gelen üretim kollarını teşkil etmişlerdir.

Bilindiği gibi, abacılık ve kaytancılık üretim merkezleri, en canlı iktisadî ve sosyal — ulusal alanlar olmuştur. Manüfaktür ve fabrika tarzında üretim ilk önce abacılıkta meydana gelmiştir. Bu da, esnaf teşkilâtında ilk ve en şiddetli çözümlenin bu kollarda olmasını gerektirmekte idi. Bu bakımdan esnaf teşkilâtındaki değişmelerin, incelemeye en uygun olanları bunlardır.

Ancak, abacılık esnaf teşkilâtını detaylı incelemeye geçmeden önce, fonksiyon ve bazı özelliklerindeki gelişmeyi anlayabilmemiz için, abacılığın 18. yüzyıldaki gelişmesinin başlıca ana çizgilerini gözden geçireceğiz.

Başlangıçta, abacılık münhasıran bir şehir zanaati idi. Abacılar, müşterinin ilkel maddeyi de vermesi ile sipariş üzerine ça-

lısmakta idiler. Şehir ve köy arasındaki tabii işbölümünün derinleşmesi, şehirde zanaatlarda daha büyük bir ihtisaslaşmayı doğurmuş, abacılık yeni bir gelişme dönemine girmiştir. Zanaatkârabacılar, kendilerinin hazırlamayıp başlıca köylüden satın aldıkları ilkel madde ile çalışmaya ve böylece köylüyü de yavaş yavaş sanayi alanına çekmeğe başlamışlardır. Bu yoldan da, pazar ilişkileri genişleyerek toplumsal işbölümü daha da derinleşmiştir. Boyacılık, dolapçılık gibi zanaat kolları doğmuş ve bu kollarında çalışanlar köylü dokumalarında ustalaşmışlardır.

Abacılık, bölgesel pazarın çerçevesini gittikçe aşarak panayırlar için üretime başlamıştır. Böylece, bu üretim kolu, çeşitli bölgelerde değişik ölçüde olmak üzere gelişmiştir.

Abacılığın karakteristik merkezi Filibe şehri, panayırlar için siparişle çalışan yer olarak belirtilmiştir. 16. cı Yüzyılın ortalarında Filibe abaları, yaygın bir şöhretle yurt dışında da kullanılmıştır. K. Tsen 1550 yılında, Osmanlı İmparatorluğunda, Filibe'nin başlıca yün ve aba üreticisi oluşunu şu cümlelerle anlatmaktadır: «Aziz Troitsa Yortusunda bütün İmparatorlukta, ince elyaflı bol yünü ile tanınan bu şehirde, Osmanlı İmparatorluğunun her yanından gelen tüccarlar toplanmaktadır. Burada, Suriye'ye - Şam ve Halep'e - ihraç edilen, İmparatorluğun en iyi abaları üretilmektedir (1).» İmparatorluk yönetimi de Aba üretimine ilgi göstermiştir (2). Büyük ihtimalle, daha 16. cı Yüzyılda Filibe Abaları askerlerin giyinmesinde kullanılmıştır.

1652 yılında Filibe'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, kendilerinin «çok iyi usta» olduklarını yazmış, abacılar hakkında güzel sözler söylemiştir. Çeşitli, - beyaz ve başka - renklerdeki çuha tipleri üretimini, o «bu şehrin ihtisası» olarak belirlemektedir (3).

Tarımsal malların ve bunların işlenmesi ile doğan üretim kollarının gelişmesi bakımından Trakya yaylası gerekli temel şartları sağlamıştır (4). Bu bölgede üretilen yün, bütün mahallî ihtiyaç-

1 P. Matkoviç, Starine, X, 1878 sh. 213.

2 A. Refik, Türk İdaresinde Bulgaristan (973 - 1255), İstanbul, 1933, No. 18 Krş. P. Dobrev, Bulgar Tarihi Hakkında Dokümanlar, C. 111, 1940 sh. 8 - 9 (Bulgarca).

3 D. G. Gadjanov, Evliya Çelebinin 17. ci yüzyıl ortalarında Seyahati. «Periyodik Risale», LXX, Sofya, 1909, S. 9 - 10 sh. 689 - 691 (Bulgarca).

4 İv. Batakliiev, Filibe Şehrinin Coğrafi Şartları, «Kız Lisesi Jübile Der-gisi», Filibe, 1899 sh. 210 - 224 (Bulgarca); St. N. Şişkov, Geçmiş ve Hali ile Filibe, Filibe 1927, sh. 223 (Bulgarca).

ları giderdiği gibi, 15—16. ci yüzyıllarda tamamen Ragusa'lı tüccarların (5), 17. ci yüzyılda da mahallî tüccarların aracılığı ile, Avrupa memleketlerine devamlı olarak artan ihracatı da beslemektedir (6). Ancak, 16. ci yüzyılda, Fransa'nın bu bölgeden satın aldığı yünü 3—4 misli arttırması karşısında, Eflâk ve Buğdan da dahil olmak üzere, yerli üretim ihtiyacını karşılamak için memleketin diğer bölgelerine başvurmak gerekmiştir (7).

18. yüzyılda aba üretimi Filibe şehrinde daha fazla artmış ise de, gittikçe büyüyen ihtiyaçları karşılayamamıştır. İmparatorlukta pazarların gelişmesi, Tatarpazarcık, Pirdop, Kopriviştitsa gibi yeni şehirleri üretim alanına katmıştır. Ayrıca, 19. cu yüzyılın başında abacılıkta yeni ihtisas bölgeleri meydana gelmiştir. Filibeli abacılar, hazır elbise dikimi ile iştigal ederlerken, Rodop köyleri aba üretimine başlamışlar, Koca Balkan eteklerindeki köyler de yeni bir kolun - kaytancılığın - merkezi olmuştur.

18. ci yüzyılın son çeyreğinde makinenin üretime girmesi, Bulgaristan'da kaytancılığı tekstil endüstrisinin en önemli kolu durumuna getirmiş ve bu kol Kalofer, Karlova, Sopot ve Kızanlık'm iktisadî gelişmesinde büyük bir etken olmuştur (8). Böylece, Filibe ve civarı, 18. ci yüzyıl sonlarında mahallî ihtiyaçlardan ziyade, Osmanlı İmparatorluğunun yakın ve uzak pazarları için üretim yapan bir imalâthane durumuna gelmiştir (9).

5 Ragusa'ya gönderilen yünler Sofya ve Selânikte toplanmaktadır. 16. ci asrın sonuna doğru Ragusa'da dokuma sanayiinin gerilemesi ile ilgili olarak, Balkan Yarımadasından yün ithalâtı yasaklanmıştır. (P. Malkoviç, «Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti» LXII, 1882 sh. 102 - 104, CXXIV, 1895, sh. 87, Dr. Roller, Dubrovacki Zanatliu 15. i 16. Stalijeku, Zagreb, 1951, sh. 22, 23, 24) (Sırpça).

6 N. Michoff, Contribution à l'histoire du Commerce de la Turquie et de la Bulgarie V. III. Rapports Consulaires Français, Svichtov, 1950, p. 27, 35, 64.

7 İbid. sh. 25, 40.

8 Çarkın doğmasına dair çeşitli rivayetler vardır. Gerçek olan durum ise daha 19. cu asrın ilk yarısında çarkın mevcudiyetidir ve Gabrova'lı demirci ustaları, Kalofer, Karlova, Sopot, Pirdop ve Samakof şehirlerinde çark yapmışlardır. (Bkz, P. Tsonçev, «Gabrovo'nun İktisadî Geçmişinden», Sofya 1929 sh. 283 - 284 (Bulgarca).

9 N. Michoff, Op. cit. sh. 35, 59, İv. Sakızov, 18 - 19. cu yüzyıllarda Bulgaristan'da, Şehir Hayatının ve Zanaatların Gelişmesi, sh. 691 (Bulgarca).

J. Natan, Bulgaristan'ın İktisadî Tarihi, C. I sh. 66 - 67 (Bulgarca), M.L. Bulgaristan Tarihi, 1954 sh. 215 - 236 (Rusça), K. İreçek, Bulgaristan Prensiği, 1899, sh. 236, Filibe (Bulgarca).

Filibe ve havalisi aba üretiminden, ne kadarının ihraç edildiği kesinlikle söylenemez. Fakat, İstanbul ve Anadolu'da mallarını satan abacıların isimlerine kaynaklarda sık olarak rastlanması, üretimin büyük kısmının uzak pazarlara gittiğinin ve 18. ci asırda satışın gezginci tüccarlarca değil, fakat bizzat yerli üreticiler tarafından yapıldığının bir delilidir. Abacıların soyadları dikkati çekmekte, bunlar, abacının mallarını sattığı şehrin adını taşımaktadır (10).

Filibe şehri ve Filibe metropolitliği abacı esnaf sicilinde Bursa, Amasyalı, İzmirli, Kayserili, Erzurumlu - üç ortak; Diyarbakırlı, Halepli gibi isimlere rastlanmaktadır. Ayrıca, Arabistanlı, Hindistanlı gibi daha genel isimlere de tesadüf edilmektedir (11). Filibe metropolitliği sicilinde, bu arada bir de, Hindistan'la ticaret ortaklığının; Kalkütah ortağın ölümü üzerine hazırlanmış; 1780'lerde ortaklığın ayrıntılı hesaplarını gösteren bir miras vesikası (mukavele) vardır (12). Birçok abacılar Suriye'ye de gitmekte idiler. Şam ve Suriye'nin diğer bazı şehirlerinde devamlı temsilcileri bulunan abacıların; 18. ci asrın sonunda malların bölüşümüne ait olan vesikaları muhafaza edilmektedir (13). Filibe'nin, bu bölgelerle bağları öylesine sıkı olmuştur ki, 19. cu asır başlarında Suriyeli bir abacı, bu yakın ilişkisi sonucu Filibe'ye göç etmiştir (14). Belirli bir devre sonra bu Suriyeli Filibe'de abası esnafına baş-usta olmuş ve bu durumunu, yeniden seçilerek 1811'den 1820'ye kadar, on yıl (abacılık esnafında istisnaî bir durum olarak) korumuştur (15). Bu devrede de, Filibe'de, şehirden ve civarından olmak üzere binden fazla usta, kalfa ve çırağın katılması ile son testir olmuştur (16).

10 «V. Kolarov» Devlet Kütüphanesi, Bulgar Tarihi Arşivi, No. 377, K. Moravenov'a ait 1869 tarihli yazma, «Filibe şehri hristiyan halkına dair hatıralar» sh. 28 (Bulgarca).

11 M. Apostolidis ve Al. Peev, Filibe abacı esnaf defteri, «Filibe Halk Kütüphanesi Yıllığı» I, Filibe 1931, sh. 6, 14, 51 - 72, 68, 69, 71, 72, 75, 78, 79, 81, 82, 86, 90, 103, 151, 164, 165, V. Kolarov Dev. K. - B.T.A. K. Moravenov, Yazma, sh. 19, 28, 48 - 50, 144 - 145, 160, 170 (Bulgarca).

12 İv. Snegarov, Filibe Metropolitliği Yunan Kodeksi, (Bulgar Bilimler Akademisi) B.A.N. Dergisi, Sofya, 1949 Kitap X/1, 2, sh. 225 (Bulgarca).

13 İbid. sh. 223 - 224.

14 K. Moravenov Op. cit., Yazma sh. 27.

15 M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. cit. sh. 119, 129, 144, 150, Defter (sicil) II, sh. 3, 4, 6, 8, 9, 11, 14, 16, 20, 76, K. Moravenov, Op. cit., 166.

Böylece, 17—18. ci yüzyılda Filibe bölgesi ekonomisinin gelişmesinde en karakteristik olan nokta herşeyden önce Osmanlı İmparatorluğu pazarları için üretim yapan tekstil zanaatlarının ve onunla ilgili ticaretin tedricen büyümesidir.

Perakendeciler ve zanaat erbabı arasından, feodal sınırlamalara rağmen yollar bularak İmparatorluğun en ücra bölgelerini pazarlarla irtibata getiren yeni müteşebbisler doğmuştur. Bilhassa, Filibe bölgesinde, millî ölçüde ticarî ilişkiler doğmağa başlamıştır. Böylece sadece Osmanlı tüccarlarının değil, hattâ Avrupa'nın her tarafından gelen tüccarların karşılaştığı Ortak Pazar rolünü oynayan, büyük panayırlar ortaya çıkmıştır.

Pamuk, tütün, deri, hattâ tahıl yanında, yün ihracatı baştaki yerini devam ettirmiştir. Batı memleketleri ile ticaretin gelişmesi, sonradan tedricen yerli tüccarların - Rum, Bulgar, Yahudi, Ermeni - eline geçerek, önemli bir mutavassıt zümre, yaratmış ve böylece millî burjuvazi teşekkül etmeğe başlamıştır (17).

1830 yıllarında, devlet siparişlerinin yerine getirilmesi hakkındaki kaynaklar, bize Filibe bölgesi aba üretimi hacmine dair bir fikir vermektedir. Genellikle, İstanbul, Anadolu ve Suriye'ye gönderilen abalar, aynı zamanda büyük panayır merkezi olan Filibe ve Pazarcık şehirlerinde imâl edilmektedir (18). 1830 yıllarında Türk Hükümeti Rodop köylerinde imâl edilen Filibe ve Pazarcık abalarından ve hazır elbise olmak üzere 70.000 top satın almıştır (19).

16 M. Apostolidis ve Al. Peev, Defter II. sh. 20 - 69. Testir - Bütün ustaların, baş ustaların bazan da İstanbul'dan gelen özel temsilcinin katıldığı ve kalfalara usta ünvanını vermek için tertip edilen törendir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: V. Gordlevski Op. cit., V.K. Devlet Kütüphanesi - Bulg. T. Arş., Kiril Tuleşkov, (Testirya) Arş. ed V. 82 - 115, Yazma 1900 de Tuleşkov'a aittir, kendisi 1851 Tırnovada son testire katılmıştır. (Bulgarca).

17 N. Michoff Op. cit. sh. 35, 42, 59, 77 ve dev. D. Kosev «Yeni Bulgar Tarihi Dersleri» sh. 50 - 54, Hr. N. Gandev, «Bulgar Uyanışının Faktörleri» Sofya, 1943, sh. 170 ve dev. (Bulgarca).

18 İv. Batakhev, Tatar - Pazarcık Şehri, Sofya 1938 sh. 162. İv. Çomov, Bir Zamanki Bulgaristanda Esnaf Teşkilâtlarının Hukukî Düzeni, Sofya, 1928, sh. 24 (Bulgarca).

19 P. Dorev, Dökümanlar (Vesikalar) C. III sh. 86, 166, 200, 247. Çeşitli Bölgelerde ve değişik yıllarda bir top, değişik metreler ihtiva etmektedir. (7 den 15'e, hattâ daha fazla) Bu sırada Filibe civarında bir top 10 metre. (Bulgarca).

Filibe bölgesi abacılarının mallarını bu şekilde değerlendirebilmeleri üretimi de etkilemiştir. Halkın diğer bir kısmı da, yünlülü mamûller imalâtına cezbedilmiştir. İlbahar ve Yaz mevsimlerinde, kadın ve çocukların yardımı ile, usta, kalfa ve çıraklar; sabahtan akşama kadar çalışmaktadırlar. Sonbaharda da usta ve kalfaların katıldığı büyük kervanlar, güneye doğru hareket etmektedir. Amaç, Anadolu'ya gitmek olduğu takdirde, yolculuk bir aydan daha az sürmemektedir. Gittikleri yerde satışı sadece hazır stokdan değil, aynı zamanda yeni elbiseler de dikerek yapmaktadırlar. Abacılar, mallarını civar küçük kasabalara da götürmekte ve hattâ buralarda kredi ile satış yapmaktadırlar. Sonunda da, buralardan paralarını toplayarak tekrar evlerine dönmektedirler. Aynı zamanda, sonbahar ve kış aylarında kadınlar ve çocuklar hattâ zengin abacılar, Anadolu'da Türkler ve Araplar arasında önemli ticaret metaı olan kuşak ve çorap örmekte veya dokumaktadırlar (20).

Büyük baş hayvancılığın merkezi olan Kopriviştitsa abacıları da Filibe abacıları ile yakından temas halinde idiler. Daha 18. ci asrın başında sözü edilen şehirler halkının sayısı onbinlere yükselen büyük ve küçük baş hayvan sürüleri vardı (21). Bu asrın sonuna doğru Kopriviştitsa, Kırcaaliler tarafından tamamen yakılmış, fakat 1810 ve 1820 yıllarında, kapitallerinin büyük bir kısmını koruyabilmiş olmaları sayesinde zararlarını kısa zamanda gidermişlerdir. Kopriviştitsalılarm başlıca şehir dışı sermaye terakümü kaynakları, İstanbul ve Anadolu'ya kervanlar halinde götürülen, Trakya yaylalarındaki koyun sürüleri veya zanaat mamûlleridir (22). Kopriviştitsa sanayiinin en karakteristik özelliği, önemli ölçüde tarım ürünleri ile olan ticareti ve zanaat mamûllerinin ticarî kapital ile sıkı ilişkisidir. 1837 yılında şehri ziyaret eden Aprilov: «Beşbin kadar olan nüfus, genellikle çobanlıkla iş-tigal ederek, Türkiye'nin İstanbul ve diğer önemli şehirlerinde yün ticareti yapmakta ve bunun yanında çeşitli el işleri (dokuma

20 M. Macarov, Hatıralar, Sofya 1942, sh. 49 - 51, 56 - 57, L. Oslekov, Kopriviştitsa, «Kopriviştitsa'nın Geçmişine Dair Jübile Dergisi», Sofya, 1926 sh. 512 ve dev. (Bulgarca).

21 İv. Govedarov, Ruhani ve Politik Uyanışta Kopriviştitsa, Filibe, 1931, sh. 67 - 68 (Bulgarca).

22 L. Oslekov, Op. cit. sh. 487 - 489.

ve örmeleri) yaparak bunları çeşitli yerlerde satmaktadır» demektedir (23).

Bu verilerle, Filibe'dekilerle, birlikte, Kopriviştitsa Bulgar abacılarının, Osmanlı İmparatorluğu pazarları için üretim yapmağa başlayan ilk abacılar oldukları açıklanabilmektedir.

Bütün İmparatorlukta büyük bir şöret yapmış diğer bir abacılık merkezi de İslimye (Sliven) dir. Bu şehir, çeşitli sanayi kolları ile daha 18. ci asırda İmparatorluğun her tarafındaki tüccarların ve yabancıların dikkatini çekmiştir (24).

1820—1830 yıllarında bir ay kadar süren panayı, Uzuncaova panayı ile birlikte, «Avrupa Türkiye'sinde en büyük panayı» olarak mütalâa edilmiştir. Burada ayrıca, Anadolu ve Avusturya tüccarlarının katıldığı, aba ahm-satımı için kullanılan bir de özel han vardı (25).

Osmanlı Hükümeti 1830'lara doğru düzenli bir ordu kurduktan sonra, aba üretimine özel bir itina göstermeğe başlamıştır. İstanbul'dan bir temsilci gönderilerek 1828 yılında orduya 10.000 kat elbise dikilmesi hususunda, yerli abacılarla bir anlaşma yapılmıştır (26). İmalâtın devamlılığını sağlamak ve hazırlananları da teslim alabilmek için bu temsilci, İslimye'ye yerleşmiştir (27). Ayrıca buradaki imalât için, gerekli yünü memleketin diğer bölgelerinden de temin edebilmek hususunda, birçok tedbirler alınmıştır (28). Böylece, Filibe ile birlikte İslimye, Osmanlı Ordusuna aba ve abadan mamûl elbise sağlayan şehirlerden biri olmuştur.

23 V. Aprilov, Yeni Bulgar Eğitiminin Doğuşu, Sayı 1, Odesa, 1846, sh. 1, 108 (Rusça).

24 N. Michoff, Op. cit. sh. 21, 24, 28, 39, P. Tsonçev, Gabrovonun İktisadî Geçmişinden (Bulgarca), Sofya, 1929, sh. 489, Bkz: İslimye ve halkının üretim ve ticarî ilişkileri ile ilgili ilginç kaynaklar: Engelholm, Poaye 1839 ve 1859. Bunlardan ilki, sadece Anadolu ve İstanbula değil, fakat aynı zamanda Macaristan'a da dokumaları ihraç edildiğini yazmaktadır. Poaye, şehrin Hazine yararına vergi durumunu gösteriyor ki, bunun miktarı 2,5 milyon kuruşa balığ olmuştur. Bu rakkam, Sırbistan ile Eflâk'ın orta asırlardaki Devlet bütçesine olan katkılarından daha yüksektir. Bkz: Michoff, Op. cit. sh. 80-81, A. Ubcini, Lettres Sur la Turquie, 1 Paris, 1851, sh. 215.

25 G. Kazorov, Dobricelyazkov, Fabrikatör, Bulgar Tekstil Sanayiinin Kuruluşu, Sofya, 1934 sh. 13 (Bulgarca).

26 P. Dorev, Bulgar Tarihine ait Dökümanlar, CIII sh. 117 (Bulgarca).

27 İbid. sh. 155.

28 İbid. sh. 159.

Kotel ile birlikte İslimyeliler, 1850 yıllarında Osmanlı Hükümetine, yıllık altmış ilâ seksenbin top aba sağlamışlardır (29). Bütün bunlar, Devletin de yardımı ile 1836 yılında Bulgar topraklarında D. Jelazkov tarafından kurulan dokuma fabrikasına gerekli şartları hazırlamıştır. 19. cu asrın ortalarında İslimye'de, 80.000 kg.'ı fabrikada olmak üzere 320.000 kg. yün işlenmiştir. Bu yünden 650.000 metre yünlü kumaş dokunmuştur. Ayrıca, 60.000 kg. yünden de kebe işlenmiştir (30).

Osmanlı Hükümetinin İslimye abacılarına verdiği önemin büyüklüğünü, buradan bazı abacı ustalarını, mesleklerini öğretmek üzere Erzurum'a göndermesi açık olarak ortaya koyar mahiyettedir (31). İslimye abalarındaki üstünlük, buranın tabii şartlarına bağlı olarak ustaca ve güzel boyamadan ileri gelmektedir ki, bu konuda Aprilov 1837 de şöyle yazmaktadır: «İslimye halkı buradaki suyun kalitesi sayesinde, başka yerlerde, hattâ Avrupa'da bile bilinmeyen kırmızı ve sarı renkli yün mamüllerini Asya, Avusturya ve Lehistan'a satmaktadır» (32).

İslimye Dokuma Sanayii ile sıkı ilişkisi olan Kotel ve Jeravna'da da abacılık gelişmiştir. Kotel ancak 16—17. ci yüzyıllarda kurulmuşsa da, hayvancılığı sayesinde önemi kısa zamanda artmıştır (33). 1750'den sonra, abacılık başlıca sanayi kolu durumuna gelerek, sadece Kotel halkının değil, aynı zamanda kış günleri civar köy kadınlarının da iştigal konusu olmuştur. Daha sonra da, aylık 30 kuruşa çalışan Zagorie kadınları da akın halinde abacılığa başlamışlardır (34).

1830 yıllarında Kotel, abalarının önemli kısmını Dobruca ve Karadeniz sahillerine satmış, Osmanlı Hükümeti de yıllık 20.000 top kadarım almıştır. En kaliteli yünlerini ise, İslimye'ye göndermiştir (35).

29 İbid. sh. 187.

30 N. Michoff, Op. cit. sh. 338.

31 P. Dorev, Op. cit. sh. 220.

32 V. Aprilov, Op. cit. sh. 131.

33 M. Arnaudov, Kotel'in Geçmişinden, Sofya Üniversitesi, Tarih - Felsefe Fakültesi Yıllığı, Kitap XXVII, Sofya, 1931 sh. 5, 26, 53 (Bulgarca).

34 M. Draganov, Yanmış Şehir Kotel'e ait Hatıralar veya Kotel'e ait Tarihi, Coğrafi, Etnoğrafik ve diğer Notlar. Varna, 1898, sh. 39 (Bulgarca).

35 Kr. Rakovski, Bulgar Uyanışından Sahifeler, «Düşünce - (Misal) Dergisi» Sayı 1, Sofya, 1910 sh. 152 - 157 (Bulgarca).

M. Arnaudov, Op. cit. sh. 51 - 56.

Kotel'e yakın olan Jeravna'da da abacılık, aynı şekilde gelişmiştir. Hayvancılık merkezi olarak meşhur olan burası, öylesine gelişmiştir ki, Türkler tarafından «Küçük Filibe» olarak adlandırılmağa başlamıştır (36). Çoban topluluklarında 10.000 ilâ 30.000 koyunu olan kahyâlar vardır. Halk, tedricen, ihrac için de aba dokunmağa başlamıştır. 1840 yıllarına doğru abacılık o kadar gelişmiştir ki, Jeravnalı abacılar, sadece burada değil, aynı zamanda Tuna boyu şehirlerinde de imalâthaneler açmışlardır. Jeravnalı ustalara İstanbul ve İzmir'de de tesadüf edilmiştir. Halkın üçte biri elbise, ayakkabı ve diğer zanaat mamûlleri imâli ile iştigal etmekte idi (37).

Üçüncü önemli abacılık merkezi Samakov olmuştur. 18. ci yüzyıla ait metropolitlik defterlerinde, abacıların isimlerine rastlanmaktadır. 19. cu asır bakımından Semerciev'in verdiği bilgilere dayanmaktayız. Bu veriler, sözü edilen yüzyıl ortalarına doğru, yalnız kaytanı şehir içinde imâl edilmek ve abaları Rodop köyleri ve Panagürişte'den getirilmek suretiyle Samakov'da seri imalât yapıldığını göstermektedir (38). Samakov abacılarının sadece Panagürişte'den satın almış oldukları aba miktarı 100.000 arşındır (39). İreçek'e göre, Samakov imalâthaneleri iki Osmanlı ordusunu giydirmektedir (40).

Filibe bölgesi eski abacılarının kuvvetli rekabeti karşısında bile Samakov'da abacılığın hızla gelişmiş olmasının esas sebebi, Samakov'un başta Bosna olmak üzere, kendi abalarını satın alan Osmanlı batı pazarları için imalât yapmış olmasıdır (41). 19. cu yüzyılın ortalarından itibaren Panagürişte de aynı pazarlar için imalâta başlamıştır (42).

Kuzey Bulgaristan'da abacılığın en yaygın olduğu yerler Tırnovo ve Şumnu'dur. Aba, Tırnovo'da bizzat şehirde imâl edilmekle birlikte, kâfi gelmediği için Kotel ve İslimye'den de getirilmiş-

36 D. Konstantinov, Jeravna, Sofya, 1949, sh. 77 (Bulgarca).

37 İbid. sh. 64 - 66 ve 76.

38 Hr. Semerciev, Samakov ve Sivarı, Sofya, 1913, sh. 207 - 216 (Bulgarca).

39 M. Vlaykov, Ayaklanmadan Önce ve Sonra, Panagüriştenin Ekonomik Durumu Üzerine Notlar, Filibe, 1904, sh. 19 (Bulgarca).

40 K. İreçek, Bulgaristan Prensiği, 1, Filibe, 1899, sh. 238 (Bulgarca).

41 Hr. Semerciev, Op. cit. sh. 208.

42 M. Vlaykov, Op. cit. sh. 17 - 20.

tir (43). 19. cu asrın ortalarına doğru K. Toleşkov'a göre, burada, «evlerde veya imâlâthanelerde bir veya ikişer kalfa ve çırakla çalışan fakir ustalar dışında, 60—70 imâlâthane» vardır (44). Hazır elbiseler, Rusçuk, Şumnu, Eskicuma, Sevlievo ve Dobruca pazarlarına gönderilmektedir. 19. cu asrın ortalarına doğru kaytancılık da önemle gelişmeğe başlamışsa da, Gabrovo'nun rekabeti sonucunda gerilemiştir (45).

Şumnu'da, 18 ci. asrın 2. ci yarısından sonra askeri birliklerin toplanması elbise dikiminin gelişmesi için gerekli şartları hazırlamıştır. Abalar Kotel, İslimye ve Jeravna'dan getirilmiştir (46). 18. ci asrın sonu ile 19. cu asrın başındaki seyyahlar Şumnu'da önemli ölçüde işbölümüne dayanan, gelişmiş bir abacılığın varlığını bildirmektedirler. G. Bocage bu konuda şunları yazmaktadır: «Bu şehirde iplik imâlâthaneleri, ipek ve deri fabrikaları olup burada abadan dikilen bir çok Türk elbiseleri, İstanbul ve İmparatorluğun diğer büyük şehirlerine gönderilmektedir» (47). 19. cu yüzyılın ortalarına doğru Yunanistan'ın Varna Konsolosu P. Vretos da, «Şumnu'da kilimleri büyük bir şöhretle Anadolu'da tutulan, iki aba ve kilim dokuma fabrikası» olduğunu yazmaktadır (48).

Böylece, Tırnovo ve Şumnu abacılığı, yerli pazar çerçevesinin dışına çıkmış ve mamûlleri panayırlara gönderilmiştir. Ancak buralarda abacılık, yukarıda zikredilen bölgeler ölçüsünde gelişemmiştir.

Binaenaleyh, abacılık 19. cu asrın ilk yarısında, çeşitli bölgelerde değişik ölçüde gelişmiştir: Bazı abacılar sipariş üzerine kendi imâiathanelerinde, diğerleri ise, atölyeleri olmadığı için müşterile-

43 D.B.V.K - B.İ.A (Vasil Kolarov Devlet Kütüphanesi - Bulgar Tarihi Arşivi) K. Tuleşkov, Testir, Arşiv 1, C. 73 (Bulgarca).

44 İbid. I. 86.

45 İbid. I. 61 - 71.

46 1915 de Dr. N. Mihov'dan Derlenmiş, Şumnu Şehri Ticaret ve Esnaflığa hakkında İliya Dimitrov'un Hatıraları «Dobri Voynikov» Okuma Evi Arşivi, Kolarovgrad (Şumnu), Env. 19/1949 (Bulgarca).

47 M.J.G. Barbie du Bocage, Description de la Ville de Chumla et ses environs etc. Journal des voyages, découvertes et navigations modernes aux archives géographiques du XIX e siècle, Paris, 119 Cahier, Septembre 1828, sh. 257 - 288.

48 A. Papadopoulos — Vretos, La Bulgarie Ancienne et moderne, st. Petersbourg, 1856, sh. 10, 11.

rin evlerinde çalışmışlardır. Diğer bazıları da, yerli ihtiyaçları giderdikten sonra, mamûllerini komşu panayırlara götürmüşlerdir. Fakat, abacılıkta en büyük gelişme, panayırlarda devamlı satış için seri imalât yapılması, 19.cu asrın ilk yarısında olmuştur.

Abacılık faaliyet kolunun gelişmesi ve uzak pazarlarla önemli ticaretine işaret ederken şu soruyu da sormalyız: Yabancı rekabet sonucu, Osmanlı İmparatorluğu sanayiindeki çöküş, abacılığı da etkilememiş midir?

Osmanlı İmparatorluğunda genel olarak zanaatların çöküşü aba üretimini birden doğrudan doğruya tesir sahasına almamıştır. Bu durum, önce İmparatorlukta zanaatların 18. ci asır sonu ve 19. cu asır başında, eski durumlarını muhafaza etmesi ile, ikinci olarak da, aba üretiminin özelliği ile açıklanabilir.

Sözü edilen dönemde, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticari durumuna bir göz atacak olursak vaziyetin böyle olduğu anlaşılır (49). Bu devrede İmparatorlukla dokuma mamulleri ithalat ve ihracatını ellerinde tuttukları için, bu ticari analizi sadece Fransa ve İngiltere'ye inhisar ettirerek sınırlayacağız:

18.ci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinde Fransa başta gelmektedir. Fransa'nın ihraç ettiği kıymetli dokumalar 1720—1760 yılları arası dört misli olmak üzere gittikçe artan miktarlarda olmuştur (50). Fakat ticaret hacmi, mutlak rakamlarla yine de büyük olmamıştır. Büyük Fransız İhtilali arefesinde İstanbul'a yapılan ithalât 6.6 milyon frank, İstanbul'dan Fransa'ya yapılan ihracat ise, 3 milyon frank olarak hesaplanmıştır (51). Fransız İhtilali, Napolyon Savaşları, Bloküs Kontinantal daha sonra da Fransa'nın yenilmesi, bu hareketli Fransız ve Türk ticari ilişkilerinin kesilmesine ve İngiltere ile yer değiştirmesine sebebiyet vermiştir. Balkan yarımadasından Fransa'ya yapılan yün ihracatı 18.ci yüzyılın ikinci yarısında 3000 balyaya çıktığı halde 1830 yıllarında 1000 balyaya bile ulaşmamıştır (52).

49 Hr. Gandev, 18.ci asır sonu ve 19.cu asır başında Avrupa - Bulgaristan ticari mübadelesi, Sofya Üniversitesi, Tarih - Felsefe Fakültesi Yıllığı, C. XL, Sofya, 1943/1944 (Bulgarca).

50 N. Michoff, Op. cit. sh. 52, 104.

51 İbid. sh. 104 - 105.

52 İbid. sh. 109. Her top ortalama 150 kg. F. Boaujour ile karşılaştırınız. Tableau du Commerce de la Grece, formé d'arpès une année moyenne depuis

Bu dönemde İmparatorluğun İngiltere ile olan ticaretine dair kaynak bulamadık. Sadece, Türk araştırmacısı Ömer Celâl Sarç'ın «İngiltere'nin Türkiye'ye ihraç ettiği pamuklular kayda değer miktarda değildir,» cümlesine katılmaktan başka yapacak şey yoktur (53). Fakat, 1830 yıllarında, Urquart'm yazdığı gibi, İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğuna yapılan pamuklu ihracatı akıl almaz bir hızla yükselmiştir. Bu pamuklunun kıymeti 1828 de 10834 sterlin, dört yıl sonra ise, on misli artarak 105.615 sterlin olmuştur (54).

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu sanayii, 1820 yıllarına kadar, yabancı memleketlerin kuvvetli rekabetine maruz kalmamıştır. Hattâ, ilk önce yabancı rekabetin darbesine hedef olan pamuklu ve ipekli gibi üretim kolları, 18. ci yüzyıl sonunda memleket ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, bir kısmı da ihraç edilmiştir (55). Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun dış ticaret bünyesinde değişiklik o zaman daha belli olmağa başlamıştır. İhracatında büyük yeri ilkel maddeleri (ham maddeler) ithalâtta ise, mamûl maddeler almağa başlamıştır (56).

Bilhassa 1838 yılında içerde monopol kurmağı yasaklayan, ithalât gümrük vergilerini Türkiye'de % 5 gibi düşük olarak muhafaza eden İngiltere ile Fransa'nın yaptıkları Ticaret Anlaşması, İmparatorluk sanayiinde derin bir tesir bırakmıştır (57). Batıda büyük kapitalist sanayiinin üretim masraflarının düşüklüğü, o zamana kadar mevcut sanayinin yerini almasına sebep teşkil ettiği gibi, özellikle yerli üreticiler (müteşebbisler) aleyhine gümrük sisteminin mevcut olduğu Osmanlı İmparatorluğunda da aynı durumun doğması gerekmiştir. İç gümrüklerin seviyesi çok yüksek olup mal kıymetinin % 12 sini bulmuştur. Bu gümrük resimleri, «Amediye», «Reftiye», «Müruriye», «Masdariye» ve diğer adlarla, pazar için üretim yapanlardan toplanmıştır (58).

1787, jusqu'en 1797, 1, Paris, 1800 sh. 155. Makedonyadan 27.000 kilogr. yün ihraç edilmiştir.

53 Ömer Celâl Sarç, Tanzimat ve Sanayimiz, «Tanzimat» 1, İstanbul, 1940, sh. 424.

54 D. Urquart, La Turquie et ses ressources, 1, Bruxelles, 1837, sh. 206 - 223.

55 Paul Masson, Histoire du Commerce Français, Paris, 1911 sh. 475.

56 İbid. sh. 472.

57 A.F. Miller, Türkiyenin Kısa Tarihi, Moskova, 1948, sh. 66 (Rusça).

58 Z. Karamürsel, Osmanlı Malî Tarihi hakkında tetkikler, Ankara, 1940, sh. 191.

Fransız, Tarım ve Ticaret Bakanlığının yayınladığı ve 1831 — 1851 dönemini, beşer yıllık ortalamalarla kapsayan tablosunda, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğuna olan ihracatındaki artışlar görülmektedir (59):

Devletler	Os.İmp.nun ithalâtı	Os.İmp.nun ihracatı
Fransa		
1831—1835 yılları	16.600.000 Fr.	15.000.000 Fr.
1841—1845 »	47.500.000 »	19.500.000 »
İngiltere		
1831	22.000.000	
1850	78.000.000	

Böylece, İmparatorluğun Fransa'ya olan ihracatı üçte bir artmışken, Fransa'nın İmparatorluğa olan ihracatı üç misli artmış, İngiltere'nin ihracatı ise üç mislinden daha fazla artmıştır(60). Ayrıca, İngiltere gittikçe,Fransa'nın yerini almıştır. Diğer kaynak-naklarda da İngiltere'nin 1825—1855 döneminde Osmanlı İmparatorluğuna yaptığı dokuma ihracatının yedi misli veya daha fazla arttığı görülmektedir(61).

Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa memleketlerine besin maddesi ve sanayiine de ilkel madde sağlayan, fakat bunun yanında «Avrupa mallarına açık pazar» olan bir ülke durumuna gelmektedir (62). Böylece bilhassa sanayi devriminin son safhalarına gelindiği 1830 yıllarından sonra, Batı memleketlerinin rekabeti, Osmanlı sanayi üzerinde yıkıcı tesirlerini göstermeğe başlamıştır. Fakat buhran, tedrici olarak birinden diğerine çeşitli üretim kollarına sirayet etmiştir (63). Avrupa ticareti ile doğrudan

59 N. Michoff, Op. cit. sh. 221 - 222.

60 Ü. Ürdanov, Kurtuluşa kadar, Bulgaristan Ticareti Tarihi, Sofya, 1938, sh. 148 (Bulgarca).

61 F.E. Bailey, British Policy and the Turkish Reform Movement, A study of Anglo-Turkish Relations 1826 - 1855, Cambridge, 1942 sh. 74.

62 F.E. Bailey, İbid, sh. 40.

63 Bilindiği gibi, sık sık değinilen ve Ubiçini tarafından tekrarlanan Urquart'ın açıklamasına göre, Tırnova'da 1812 yılında 2000 dokuma tezgâhı varken bunların miktarı 1841 de 200'e düşmüştür. Bu veriler, diğer üretim kollarına oranla daha önce çökmeğe başlıyor. Pamuklu dokumalarına ve zannediyoruz ki, Makedonya'da Tırnova köyüne aittir. Bu bölgede, 18.ci yüzyılın sonuna doğru gelişmiş bir zanaatçı - manifiaktürel pamuklu dokuma üretimi vardır. D. Urquart Op. cit. sh. 215, A. Ubiçini, Lettres sur la Turquie, 1, Paris, 1851, sh. 387.

doğruya ilgili olan büyük şehirler zarar görmüştür. Dış rekabet sadece liman büyük şehirler gibi merkezlerde hissedilmiştir. Yerli pazar ihtiyaçlarını karşılayan üretim kolları, özellikle merkezlerden uzak bölgelerde halkın spesifik ihtiyaçları için üretim yapanlar, büyük bir canlılıkla yaşamıştır.

Fakat Bulgar abaları ve mamûlatı Anadolu'nun içlerinde pazar bulmakta devam etmiş, bu da, abacılığa eski önemini muhafaza etmesini sağlamıştır. Hattâ, 1860 yıllarında ve daha sonraları —Kırım Savaşında, Süveyş Kanalı'nın açılması zamanında - kaba fakat sağlam Bulgar yağmurlukları, elbise ve çoraplarının pazar bulması, aba imalatını belirli bir süre daha yaşatmıştır (64).

Oldukça büyük bir çoğunluğu teşkil eden önemli aba tüketicisi olan Türk halkının bulunduğu Bulgar topraklarında iç pazar hemen hemen hiç değişmemiştir. Bütün bu nedenler de, abacılık esnaf teşkilatının belirli bir süre daha müstakar kalmasını sağlamıştır.

Bulgaristan'da, dokuma kolunda en eski ve en gelişmiş esnaf teşkilatı, kayıtları daha 1685 yılından beri muhafaza edilen Filibe abacılarına ait olanıdır. Filibe abacı esnafının 15—17. ci asırlarda, Osmanlı İmparatorluğunun benzer esnaf teşkilatlarından, sıkı hiyerarşik disiplini, mecburî çıraklık ve kalfalık stajı, ham madde nin ve üretimin taksiminde ayrıldığını kabul etmek için bir çok nedenler vardır (65).

Kayıtlar iyice incelendiği takdirde, 15—17. ci yüzyıllarda esnaf teşkilatının yetkisi dahilinde olan bir sürü meselelerin çözümü hususunda, Bulgar topraklarında zanaatkârların Devlet yardımına başvurdukları açıkça görülür. Artık, devlet müdahalesi sadece, esnaf teşkilatınca alınmış kararları alelâde kayıt veya tasdiğe in hisar etmemekte idi. Bu konudaki kararlar, şüpheye mahal bırakmamaktadır. Türk dokümanlarında, ihtilaf sebepleri ve alınan kararların gerekçeleri daima açıklanmaktadır. Osmanlı Devleti sadece bir hakem olarak kalmamakta, fakat aynı zamanda zanaatkârların üretimine dair kanunlar ve düzenleyici normlar vaz ederek tâyin e-

64 M. Madjarov, 1854 - 1878 dönemi Hatıraları, Sofya, 1942, sh. 99 (Bulgarca).

65 J. Von Hammer, Der Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung I, Wien, 1815, sh. 154 - 162, B. Lewis, Op. cit. sh. 28 - 33 ve Gordlevskiy, Op. cit.

dici bir faktör olmaktadır. Hâkim ve emredici bir devlet düzeni, Türk feodal sisteminin özelliklerindedir. Bu müdahalecilik, bundan başka, devlet ihtiyaçlarının giderilmesi için barış ve savaşta uygulanmakta olan normlarla da sıkı sıkıya alâkalıdır (66).

Hükümet 15.ci yüzyılda, terziler ve abacılara ait olmak üzere, çeşitli kumaşlardan dikilen elbise fiyatlarına müteallik emirnameler neşretmiştir. Bu emirnameler, dikiş için tesis edilen normlara aykırı harekete ceza öngörmekte, aba, çuha ve diğer kumaşların boyunu, enini ve kalınlığını tesbit etmekte ve bu kumaşları imâl edenlerin uymaları gereken esasları teferruatlı olarak tâyin etmektedir. Ayrıca, boyacı ve diğer zanaatkarların durumları da düzenlenmiştir (67).

Osmanlı Hükümetinin kumaşlar için tesis edilen normlardaki bütün değişimleri dikkatle izlediği, velevki kısa da olsa, 1571 tarihli bir vesikada açıkça görülmektedir. Filibe Abacı Esnafının, abaları 12 yerine 8 ve 9 arşın olarak imâl etmeğe ve mühürlenmemiş arşın ve dirhemleri kullanmağa başlaması üzerine Filibe nâzırının düzenlediği rapora istinaden hükümet, mevcut emirnamenin şiddetle korunması ve uygulanmasını öngören bir emirname çıkartmıştır (68).

Esnaf Teşkilatları, bölgesel ve milli feodalizmin bütün özelliklerinden bağımsız olarak (toprağın feodal Devlet mülkiyeti, Vakıf sistemi ve bir dereceye kadar gelişmiş mal—para ilişkileri ve b.) hâkim devlet düzeninin büyük rol oynadığı kuvvetli merkezî devlet şartları içinde, geniş İmparatorluğun büyük şehirlerinde gelişmiştir. Bu durum, esnaf teşkilatlarını, devlete tâbi kılmış onların bağımsızlığını ve teşebbüs gücünü sınırlamıştır.

18.ci yüzyılın sonunda ve 19.cu yüzyılın ilk yarısında Filibe abacı esnafı defteri, esnaf teşkilâtı üyelerinin şahsi teşebbüs faaliyetlerini arttırdıklarına ve esnaf teşkilatının müsavatçı düzenleme prensiplerini savunma babında çeşitli meselelerini çözmek için tedricî olarak muhtariyetini genişlettiğine dair birçok örnekleri kapsamaktadır.

66 A. Refik, Op. cit. S. 8 No. 3, 9-10 No. 6, 18-19, No: 22-25 No. 34 ve 29, No. 40 Keza bkz. G. Galabov, Sofya Tarihi hakkında Osmanlı Kaynakları, Sofya (Bulgarca), 16.cı yüzyıldan Adli Dökümanlar Sendika Dergisi Yıl VI, 1942, No. 3-4 sh. 3 ve dev. (Bulgarca).

67 Ö.L. Barkan, bazı büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatlarının tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar, Tarih Vesikaları, 1942, No. 5 sh. 336-337.

68 A. Refik, Op. cit., sh. 16-17, Nd. 18, Krş. P. Dorev, Op. cit. sh. 8-9.

Bundan sonraki tahlillerde, esnaf teşkilâtının bütün yönlerinin değil, fakat kanaatimize göre baştaki soruları en uygun şekilde cevaplandırarak olan, esnaf teşkilâtının sadece üretim düzeni ve müsavatçı—düzenleme prensipleri ile ilgili çalışma esasları üzerinde duracağız.

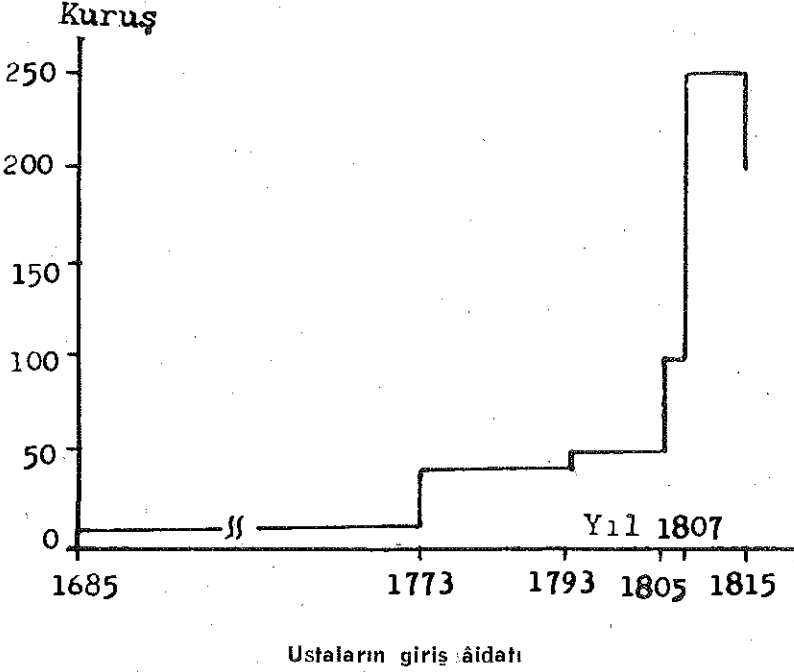
Yeni ustalığa kabul edilenleri onar yıllık fasılalarla ortaya koyduğumuz ilginç tablo meydana gelmektedir.

1685 den 1775 e kadar usta olanların sayısı, 147 den (1685—1695) 82 ye (1765—1775) düşmekle gittikçe azalmaktadır. Bu azalma hızının yavaşlaması, hatta ustalığa kabul edilenlerin muvakkaten arttığı anlarda dahi (1705—1715, 1725—1735), genel düşme eğilimini değiştirmemektedir. Bu oluş, 18. ci yüzyılın sonunda, ve bilhassa 1800 - 1810 yıllarında oldukça yüksek bir artışa karşılık, 18.ci yüzyılda usta sayısında müterakki bir azalış olduğunu ortaya koymaktadır. Ustalığa kabullerin en düşük olduğu dönem, 1765—1775 yıllardır. 1770 de 2, 1771 de sadece 1, 1768 ve 1769 yıllarında ise ustalığa kabul hiç olmamıştır (69).

1810—1820 yıllarında, 1805—1815 de 183 kişi ustalığa kabul edilmekle, trend en yüksek noktasına erişmiştir. Bu gelişme döneminde, abacıların 1817 de yapılan ve 19. asrın en büyüğünü teşkil eden toplantısına binden fazla insan katılmıştır. Sonraları, 1820 den sonra trend düşmeğe, bilhassa 1830 dan sonra sert olarak düşmeğe devam etmiştir.

Büyük bir ihtimal ile, usta sayılarının çoğalması veya azalması, komşu Balkan şehirlerinde abacılığın gelişmesi ile doğrudan doğruya ilgilidir. 18.ci asır sonu ve 19. cu asrın ilk on yılında Balkan köylerini çökerten feodal kavgaların etkisi ile belirli sükût dönemleri bir tarafa, bu şehirlerin rekabeti, her geçen on yılda daha kuvvetle hissedilmekteydi. Bu oluşu, 19.cu asrın ikinci yarısından itibaren kapitalist müteşebbislerin faaliyeti de etkilemeye başlamıştır.

Yeni usta yetiştirilmesini ve kabulünü sınırlamayı, sadece «esnaf teşkilâtının menfaatini koruma hedefi» olarak düşünmek gerekir. Giriş aidatının artışına dair kaynaklar ve diğer düzenlemeler de, yeni ustalığa kabulün belirli bir düzen içinde, esnaf ustalarının tâyin ettiği bilinçli bir politika olduğu düşüncesini doğrulamaktadır.

Her yeni ustanın, teşkilat veznesine bir giriş aidatı ödemesi gerekmektedir. Bunun miktarı bir kaç defa değiştirilmiştir. 1685 den 1773 e kadar bu aidat 10 kuruş iken 1773 de 40 kuruşa 20 yıl sonra da 50 kuruşa çıkarılmıştır. 1805 yılında aidat tekrar arttırılarak 100 kuruş, 1807 de 250, 1815 de de 200 kuruş olmuştur (70). Bu aidat yükselişinde, 18.ci yüzyıl sonu ile 19.cu yüzyılın başında Türk parasının değerindeki düşmelerin de büyük payı olduğu muhakkaktır (71). Ancak, 10 dan 40 a ve 50 den 100 e ve 250 kuruşa olan en büyük artışların, ustalığa kabulün kuvvetle azaldığı dönemlere tesadüf ettiği de gözden kaçmamaktadır.

Şu fiatlarla bir kıyaslama yapalım: 1685 yılında Rusçuk da bir dönüm bağ 1500—2500 akça (12.5—21 kuruş), yeni kilim 1400

70 M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. cit. sh. 62, 83, 104, 109, 151.

71 Kuruş kuru feci şekilde düşmüştür. 1760 yıllarında bir kuruş beş frank iken yüzyıl sonuna doğru 2,5 franka, 19.cu yüzyıl başında 2 franka düşmüş, 1840 yıllarında ise dört kuruş, 10 - 15 para bir franka eşit hale gelmeye başlamıştır. M. Belin, Essais sur l'histoire économique de la Turquie, Paris, 1865, sh. 27, 35, 245, 251 N. Michoff, Op. cit., sh. 180, 214.

akça (20), cariyeye 10200 akça (85 kuruş), civarındadır. 1773 yılında (dişi ve erkek manda) 1200 akçaya (10 kuruş) (10), bir araba ot 120 akçaya (1 kuruş) satılmaktadır. 1730 yılında devlet, koyunu 120—150 akçaya (1 kuruş) satın almakta, 1805 de bir çift öküz 165 kuruş, buzağih bir inek 85 kuruşa, buzağı 10—30 kuruşa satılmaktadır (72).

Aidatların arttırılması, yeni bir ustanın tek başına çalışmağa başlayabilmesi için, oldukça geniş iktisadî kaynaklara muhtaç olduğunu göstermektedir.

Filibe abacı esnaf teşkilatının kezâ, üretim ve salım satım şartlarına ait seri emirleri de artmakta olan rekabeti sınırlamağa yöneltilmiştir. Bu amaçla, gelişi güzel işyeri açılması sıkı bir surette kontrole tâbi tutulmuştur. 1706 yılındaki genel kurul kararı ile, esnaf teşkilatının rızası olmaksızın abacılık işkolundaki herhangi bir faaaliyet şiddetle yasaklanmıştır. Buna riayet etmemenin müeyyidesi, giriş aidatından başka 200 kuruşa kadar para cezasıdır (73). Yıllık yekûn kasa hasılatının 200 kuruşu bazan aştığı bir dönemde, uygulanan bu ceza nisbeti, teşkilât emirlerinin oldukça sert olduğunu gösterir. Yine bu dönemde, 1708 yılında, Sofya'da biraz küçük olan evler, 25, 40, 60 kuruş, bir atın değeri ise 20 kuruştur. Bir yetimin bakımı için mahkemece, günde 2 akça verilmesine hükmedilmiştir(74).

1789 da kalfaların ustalarla ortaklık etmeleri yasaklanmakla ustaların korporatif imtiyazlarını savunma daha da ileri götürülmüştür(75). Bu zamana kadar ustalarla kalfalar arasında ortaklık teşkili sık rastlanan olaylardandır(76). Aynı yıl yapılan toplantıda Esnaf Teşkilâtı Genel Kurulu, kalfaların ustalığa kabulünü iki yıl süre ile durdurmuştur (77). Böylece de, kalfaların durumunda bir değişiklik olmuştur. Teşkilâtın politikası onların staj süresini u-

72 V. Kolarov Devlet Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, Kadı Sicilleri R., 3 sh. 21, No. 26, sh. 109, 11, No. 23, sh. 98 No. 164, sh. 76 (Bulgarca).

73 M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. Cit. sh. 14.

74 V. Kolarov Devlet Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü, Kadı Sicilleri No. 4 Sofya, sh. 1a, sh. 16, sh. 1b, sh. 3a.

75 İbid. sh. 78. Bir usta, usta olmayan diğer birini kendine ortak aldığı takdirde, ustaların adeti üzerine, her iki taraf, büyük veya küçük bütün ustalara ziyafet vermelidir.

76 İbid. sh. 12 - 23.

77 İbid. sh. 78.

zatmış ve bu suretle de, emeklerini istismar etmek için gerekli ortamı yaratmıştır. Usta olacakların sayısını sınırlamak, teşkilât üyelerinin monopol durumunu muhafazada esash bir âmil olduğu için, kalfaların gittikçe artan istismarına bir ölçü olarak kabul edilebilir.

18.ci asrın sonuna doğru Filibe abacı esnafının, Filibe zanaat-kârları ile civarı zanaatkârlarının menfaat çatışmalarına dair bir kaç nizamnamesi oldukça enteresandır. Teşkilâta kumaşçılar ve boyacılar girmektedir. Teşkilâtın 1792 tarihli bir kararı boyacıların faaliyetine, ezcümle yün, ipliği ve kumaş boyamaları için tesbit edilen fiatlara taalluk etmektedir. Boyanmak için Karhova ve Pazarcık'a mal gönderilmesi halinde, gönderen ustaların cezalandırılması karar altına alınmıştır(78). Açık olarak görülmektedir ki bu anlaşma herhangi bir fiat tesbitinin çerçevesini aşmaktadır. Bu anlaşma, sözü edilen şehrin birkaç faaliyet kolu ustalarını kapsayan esnaf teşkilâtının, aynı durumda olan bir başka şehrin esnaf teşkilâtının rekabetinden kaçınmak için yapılmıştır. Esnaf Teşkilâtlarının yetki alanı teşkilâtın bulunduğu yerin civarını da kapsar.

Bu durum, 1800 yılında çıkarılmış yeni bir anlaşma ile daha da açık hale gelmiştir. Bu defa Karhova ve Kalofer boyacıları Filibe'ye gelerek buranın boyacıları ile müzakereler sonunda, sadece kendi Kasabalarında olmak üzere, evvelki gibi, mesleklerini icra etmek müsaadesini almışlardır. Bu hak sadece 18 ustaya tanınmış olup başkalarının işyeri açmasına müsaade edilmemiştir. Bu 18 ustanın civar köylerden boyamak üzere mal ve eşya kabulüne hakları olmadığı gibi, mallarını Karhova ve Kalofer'e kendileri bile getirmiş olsalar, Filibe'lilere ait herhangi bir şeyi boyamaları yasaklanmıştır(79).

Değinen olaylar, abacı esnafmdaki boyacılara yerli pazar sınırları dar gelince, bir yandan Filibe abacılarının kendi aralarında, diğer yandan da civar Balkan köyleri abacıları arasında, rekabetin artmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Filibe esnaf teşkilâtının, kendi üyeleri olan abacılarla boyacılar arasında meydana getirdiği fiat anlaşması, boyacıların civar şehir mallarını boyamaktan vazgeçmeleri dolayısıyla abacılar lehine bir anlaşma olmuştur. Karhova ve Kalofer boyacılarının fiata seri sınırlamalar konmuş olmasına rağmen, monopol durumlarının tasdiki için, mümtaz Filibe abacı

78 M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. cit. sh. 169.

79 İv. Snegarov, Op. cit. sh. 241.

esnafının desteğini aradıklarına göre, bu davranışları ile rekabetten çekindiklerini düşünmek gerekir. Burada, esnaf teşkilâtı yetkilerinin önemli bir bölgeyi şumulüne almakla, şehir sınırlarını aşmış olduğu gerçeğine de değinmek gerekir.

Bu konu, Sultan III. Mustafanın (1757—1774), 1773 yılında çıkarılan meşhur fermanında da açıklanmıştır (80). Bize göre bu ferman merkezî devletin, emirnameleri şiddetle uygulamak ve idarenin desteğini sağlamak suretiyle, esnaf teşkilâtına yapacağı yardımlarla, durumlarını muhafazaya matuf bir tecrübe mahiyetindedir. Fermanın metnindeki saik bunu doğrulamaktadır.

Eski ustabaşları neslinden olan esnaf temsilcileri, Sultan'dan «henüz kuşak kuşanmayan, zanaati yeteri kadar öğrenmemiş ve gerekli müsaadeyi almamış olan» çırağların işyeri açmalarının yasaklanmasını rica etmişlerdir. Bu rica kabul edilerek bu konudaki gerekleri yerine getirmeyen ve gerekli müsaadesi olmayan hiç kimsenin işyeri açamaması hususundaki kararın uygulanmasına mahalli idare memur edilmiştir. Mahalli idareyi bundan maada, kararın ihlâli halinde uygulanacak bedenî cezaları, dışardan yapılacak müdahaleleri önleme mükellefiyeti de yüklenmiştir.

Binaenaleyh bu ferman, esnaf teşkilâtı hayatına yeni bir organizasyon dönemi olarak bir yenilik getirmemiştir (81). Merkezî hükümetin bu müdahalesi, kabul edilen nizamnameleri uygulayamaz durumda bulunan esnaf teşkilâtı üyelerinin şikâyeti üzerine olmuştur. Ferman esnaf düzeninin korunması bakımından esnaf teşkilâtı kararlarının uygulanmasında, Devlet idaresinin desteğini de öngörmüştür. Devlet faaliyeti ve zanaatkârların büyük kısmının gayretleri, esnafın kuvvetlenmesine yöneltilmiştir. Esnaf teşkilâtının sınırlı kalan tedbirleri 18.ci asrın ikinci yarısından sonra Devlet müeyyidesine mazhar olmuştur.

Gelişigüzel işyerleri açılmasına karşı, merkezî hükümetin müdahalesine başvurmanın önemli sonuç doğurmadığı, Devlet Sırma

80 Bu fermanın çevirisine bkz: B. Tsonev, Op. cit. sh. 31 - 38 ve D. İhçiev, Türk döneminde Esnaf Dokümanları ve Esnaf Teşkilâtı, «Bulgar İktisat Cemiyeti Dergisi», 1907 kt. 7, sh. 445 - 461 (Bulgarca).

81 Araştırmacılar son zamana kadar, İhçiev'in eksik çevirisinden dolayı hataya düşmüşlerdir. Çevirinin orijinali ile karşılaştırılması sonunda arada büyük bir farkın olduğu anlaşılmıştır. İhçiev, dokümanın genel ruhunu muhafaza etmiş fakat, hacmini keyfi olarak bir kaç misli arttırmış, satırları genişletmiş ve orijinale bir çok kendi açıklamalarını katmıştır. Fermanın orijinalini karşılaştıran V.K.D.K Şarkiyat Bölümü, Kadı Sicilleri, Vidin, 71, sh. 40, Dok. 1.

İmâlathaneleri (Simkeşhane) Mukataa Emini Kâhyasının, 23 ekim 1698 tarihli dilekçesinden anlaşılmaktadır. Ülkede, İstanbul, Bursa ve Selânik'te olmak üzere üç imalâthane vardır. Bunlardan başka, has ve vakıf simkeşhaneleri bulunmaktadır. Fermana göre, evvelce, zikredilen yerler dışında sırma imaline müsaade edilmemektedir. Fakat sonraları, devlete vergi ödemeyen âlât ve çarklarla imalât yapan birçok imalâthaneler türemiştir. Kâhya, bu dükkânları kapatma ve âlât—edevât ve imâl edilmiş malları da müsadere hükümlerini taşıyan bir ferman ısdarını rica etmiştir(82).

Müsaadesiz dükkân (imalâthane) açanların rekabetine karşı zanaatçıların idari destek aramalarına dair daha bazı örnekler verebiliriz. Fakat, amacımız için bu gerekli değildir. Sözü edilen kaynak, Sultan III.cü Mustafa'nın fermanından yüz sene kadar önce de aynı sebep ve amaçla, «eski zamandan kalmış kanunun» uygulanmak istendiğini yeter derecede açıklamaktadır. Sırma imâl edenler arasında, teşkilât nizamlarına aykırı hareket, birçok sebeplerle çok erken başgöstermiş ve 18.ci yüzyılın başında meselâ, Bursa'da sırma imâli diğer dokuma kolları ile birlikte gerilemiştir(83).

Abacı esnaf teşkilâtındaki değişme, 1805 tarihli Filibe abacılarına ait beyanname incelendiğinde daha açık olarak görülür(84). Bu fevkalade değerli vesika, bugüne kadar bir tesadüf eseri olarak kalmıştır. Beyannamenin girişinde, eski ustalar tarafından tesis edilen nizamın çığnemiş olması sebebiyle, abacı ustaların, zanaatkârların hayatını düzenleyen kaideler koymağa karar verdikleri bildirilmektedir. Ananelere ve kanunlara aldırış edilmemesi teşkilâtın dağılmasına sebep olmaktadır. Bu, menfaatlerine zarar getirmemek için ustaların(85), tesanüt içinde esnafın mutad top-

82 V.K. Devlet Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, İstanbul, Veziri Azam, Cema-züülevvel, IV, Manifaktür.

83 Osman Şevki Uludağ, Bursa Kadifeleri, Belleten, C. II sh. 3-4. Ankara, 1937 sh. 753-760. Keza Bursa ve İstanbulda, sırma üretimine ait ayrıntılı bilgi için bkz. (14.XI,1723 yılında) V.K.D.K., Şarkiyat Bölümü, İstanbul, 79/23.

84 İv. Vazov Milli Kütüphanesi, Filibe, Yazmalar Bölümü, Env. No. 434, bu doküman, ustaların imzası olmadan basılmıştır.

85 «Genel olarak bütün ustalar, ve yeniler ve onları izleyen daha yenileri birbirlerine sevgi ile bağlanmalı ve birbirleri aleyhinde konuşmamalıdır, memlekette veya diyarı gurbette birbirlerine zarar vermemelidirler».

86 Toplantıda veya Lonca'da hiç kimse yüzlük veya hatır için değil Tanrının huzurunda ve vicdamna uygun olanı konuşmalıdır, daha eskilerden ve onlardan

lahtılarına katılmalarını gerektirmektedir(86). Aynı yerlerde olmak üzere giriş aidatları sarahatle(87), ortaklık kurma şart ve esasları(88), ilkel madde temini(89) ve ticaret usulleri tesbit edilmektedir. Son iki madde kalfa ve çıraklara aittir. Çırak ve kalfaların iki yıl ücretsiz, bir yıl da akdî olarak ücretle çalışmaları gerekmektedir. Çırak, ancak bundan sonra usta olabilir. Bir, ustanın başka bir ustanın çırağını kandırarak alması, katiyetle yasak edilmiştir. Kalfanın kendi hesabına ilkel madde (ham madde) satın almağa hakkı olmadığı gibi, ustanın da kalfa hesabına ilkel madde satın almağa hakkı yoktur (90). Beyanname, bu kaidelerin ihlâl ve ihlâle yataklık halinin, bütün esnaf tarafından olmak üzere cezalandırılmasını öngörmektedir. Bu beyanname bütün ustalar tarafından kabul edilmiş ve Filibe metropolitince de tasdik edilmiştir. Önümüzdeki, teferruatla işlenmiş bu normlar, abacı teşkilâtının kurulduğu esas prensipler hakkında bize açık bir bilgi vermektedir. Bunun yanında, Beyanname — Nizamname, 19. cu asrın başında Filibe'de abacılık üretiminde meydana gelen değişmeler bakımından da, bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Beyannamenin saik ve esasları bütün olarak, ustaların imtiyazlı durumunu koruma ve savunmaya yönelmiştir. Civar yerlerden gelen kimseler için giriş aidatını iki misline çıkarma kararı, müsavatchi nizam prensiplerinin ihlâlini yasaklamasına rağmen,

sonrakilerden örnek olarak munasip olmayan yerde konuşmalı ve büyükleri yanında kötü sözler sarfetmemelidirler.

87 Yeni usta olanlar ustalık için, yerli ise 50 kuruş, değilse 100 kuruş ödemeli ve Çavuşa da 100 kuruş vermelidir. Diğer milliyet ve soylardan usta kabul edilmemelidir. Muhtemelen bu karar Türklere racidir. Filibe Abacı Esnafı genel olarak Bulgarların ve Rumların elinde olup Sırp, Ermeni ve Suriyeli ustalara da rastlanmaktadır. (M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. cit. sh. 62, 78, 119, 130 vs.).

88 «Ortak olmak isteyen usta, esnaftan diğer bir usta ile ortak olmalı, aynı esnafta usta olmayan, kalfa veya başka bir kimse ile açık veya gizli olarak ortak olmamalıdır. Ancak, esnaf kararı ile usta oğluyla ortak olunabilir.»

89 Hiç bir ustanın Balkan iskân alanlarına (yani imalât bölgelerine) gitmesine ve Hanlardan aba satın almasına müsaade edilmemeli, ustalar kendi odalarında veya imalâthanelerinde beklemeli ve önceden olduğu gibi abayı satan kişiler getirmelidir. Aba satın alan, başka usta istediği takdirde ona da vermelidir.»

90 «Bir usta, mal hakkında menfi propağanda yaparak ve kendisinin daha düşük fiyatla sattığını söyleyerek, diğerinin pazarlığına engel olmamalıdır.»

usta olmadığı halde, ustanın oğluna ortak olma hakkının tanınması bu mahiyettedir. Esnaf, ustaların kendilerine çizilmiş bu sınırların dışına çıkmak suretiyle gelirlerini arttırma metodlarını da sınırlamıştır: mal fiyatını düşürmek veya yükseltmek, müşteri celbi, üretim vetire süresini uzatmak gibi (91). Eski ustalara saygı hususunda söylenen bütün sözler, gerçekte, abacı esnafının esas nüvesini teşkil edenlerin elde ettikleri durumu muhafazaya ve müdafaaya matuftur.

Böylece, bu kararların amacı, esnaf arasında kapalılığı devam ettirmek ve esnaf üyelerine karşı dışarıdan gelmiş zanaat-kârların rekabetini önleyerek, ustaların imtiyazlı durumlarını korumaktır. Aynı zamanda, bu emirnamelerden bazılarının, nizamî-kaideleri ihlâl ederek faaliyetini gittikçe genişletmeğe başlayan üyelerle esnaf teşkilâtı arasındaki münasebeti anlamak bakımından da önemi vardır.

İlk olarak, kalfalarla ortaklık tesisinin yasak olmasını hatırlamak gerekir. Bu karar, daha 1789 yılında alınmış olup yukarıda gördüğümüz beyannamede yeni bazı hususlarla - meselâ, ustaların kalfaları hesabına, ne mal, ne de ilkel madde alamamaları gibi - tamamlanmıştır. Bundan başka ustaların, imalât için zarurî olan ilkel maddeden istedikleri miktarda satın almaları da yasaktır. Bu tedbirler, yayılan kapitalist üretim eğilimine mâni olma amacını taşımakla, yukarıda gösterilenden de fazla antikapitalist bir karakter taşımaktadırlar.

Bu sınırlayıcı tedbirlerden bir sonuç çıkaracak olursak, esnaf üyelerinden bazılarının, üretim prosesini belirli bir zaman durdurarak, büyük miktarda olmak üzere daha kaliteli ve daha ucuz ilkel maddeyi başka yerlerde aramaya çıktıkları düşüncesine varırız. Bu şekilde hareket etmekle esnaf üyeleri, munzam menfaat

91 Kasaya giren cezalar, Abacı Esnaf Defterlerine kaydolunmuştur. Nizamı ihlâl hallerinin gösterilmesi usulden değildir. Alman cezaların hacmi ve kasaya giren para miktarı da büyük olmamıştır. Sadece 1813 yılında iki olayda sebep ve ceza önemli olmuştur: Aba satın alınmasındaki nizamın ihlâli ki, Hacı İvan'ın aba satın alımında kanunun ihlâli dolayısıyla 50, diğeri de Vilko Dimitriy'nin abayı satın alması ve esnafa göndermesi dolayısıyla 250 kr. ceza alınmıştır. (M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. cit. sh. 134). Aynı yıl Sofya'da bir at 17 kuruş 39 para, bir çift öküz araba ile birlikte 89 kuruş 39 para, dükkân yeri 212 - 301 kuruş, ev 800 kuruş, beş araba saman 8 kuruş 20 para etmektedir. V.K. D.K., Şarkiyat Bölümü, Kadı Sicili 31, sh. 32.

sağlamaktadırlar. Bu menfaat, ustanın kalfayı ortak yapması halinde daha da büyümektedir. Kalfada ustanın sahip olduğu bilgi ve kapitalin yokluğu, onu usta ile münasebetlerde tâbi duruma sokmaktadır. Böylece, ustanın kalfayı istismarı, sadece şekil değiştirmiştir. Usta, imalâthanedeki işleri idare etmek üzere ortağı olan kalfayı bırakmakla, kendisi işin teşkilât ve ticaret yönüyle ilgilenme imkânını bulmuş, yani müteşebbisliğe doğru ilk adımı atmış bulunmaktadır.

Binaenaleyh, Filibe abacı esnafı hakkında değinilen bu tedbirler, esnaf üyeleri arasında üretim ve ticarete, müesses müsavatçı nizamî-kaideleri yıkıp kapitalistçe olanını yerleştiren bir oluşu durdurma tecrübesinden başka bir şey değildir.

Bununla beraber, uzak pazarlara mal satışının sınırlı olması ve nizama bağlı bulunmaması da görmezlikten gelinemez. Buna konan yegâne tahdit, diğer ustanın kusurları hakkında konuşup yabancı illerde kimsenin kendisine zarar vermeğe hakkı bulunmamasıdır. Buna uymayanlar hakkında, memleket içinde ve dışında çeşitli pratik tedbirler tâyin ve tesbit edilmiştir. Bu tedbirler, ustanın yerleşik olduğu bölge içinde gayrimegru rekabetten korunmasını, diğer illerde ise munzam kazançlar elde etmesini sağlamaktadır.

Çırak ve kalfalar için alınan kararlarda bir tezat vardır. Bir yandan, ücretleri ve stajları sıkı kaidelere bağlamakta kalmakla, kalfa ve çırakların rekabet potansiyelini sınırlamak amacı takib edilmiştir. Diğer yandan, kalfaların azamî ücretini (maaşını) tesbit etmekle, fakat sayılarını tahdit etmemekle ve emeklerinden başıboş yararlanılmasına göz yummakla, esnaf, üretim şartlarındaki dengenin bozulmasına meydan vermiş, bu da, zanaatkârlara, çocukların emeğini kapitalistçe sömürmek suretiyle zenginleşmek imkânlarını yaratmıştır.

Şüphesiz bütün bu tedbirler, esnaf arasındaki kapitalist eğilimleri önleyen kararlara üstünlük verirken aynı zamanda İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde abacılık ticaretinde bu eğilimlerin açıkça meydana çıkmasına da imkân vermektedir. Böylece abacılar elinde sermaye birikmekte, servetler arasındaki fark büyümekte ve pazar şartları da seri halde üretilen tek tip malı gerektirmektedir.

Filibe esnaf teşkilâtının uzak pazarların isteklerine göre mal ayarlama olayını Pazarcık'da da görmekteyiz. Burada da, yerli

pazar için üretimde, üretim prosesinde herhangi bir değişiklik yapılması yasaklandığı halde, uzak pazarlar için üretim şartları serbest bırakılmıştır. Uzak pazarlara mal hazırlayan abacılara ait normların tesbiti hakkında, Tatarpazarcık abacı esnafının aşağıdaki nizamnamesinden bazı sonuçlar çıkarılabilir: «...Anadolu'ya giden kimse, malını gerektiği gibi imâl etmelidir (yani Anadolu'daki şartlara göre), gitmeyecek olanların ise yeni çeşitler (tipler) dikmelerine müsaade edilemez, evvelce diktikleri gibi dikebilirler.... Anadolu'ya gidecek olanların, burada bir parça dahi satmalarına müsaade yoktur » (92).

Kendi gelişmelerinde Filibedeki meslektaşlarını takip eden Karlıova abacı ve kaytancılarının 1875 yıllarına ait defterlerini gözden geçirecek olursak, bunların da Filibe abacılarının 1805 tarihli beyannamesinde beliren temayülleri ihtiva ettiğini görürüz (93). Karlıova abacıları esnaf defterleri, Karlıova esnafının hâlâ Filibe esnafına bağlılığının devam ettiği 1830'dan sonraki dönemi kapsamaktadır (94). Fakat bu dönem, çarkın tatbiki sebebiyle, işbölümünde ve kapital dağılımında büyük değişikliklerin meydana geldiği Karlıova abacı esnafının en çok geliştiği ilginç bir dönemdir. Çarkın, Karlıova dokuma sanayiine yayılmasında, başlıca rolü, abacılar oynamıştır. Abadan dikilmiş elbiselerde süs olarak kullanılan Kaytan imâine ilk önce onlar başlamıştır. Fakat, 19.cu yüzyılın ortalarına doğru şehirdeki kaytan imâinde baş yeri, abacı esnafında üye olanlar almıştır.

Karlıova'da abacı ve kaytancı esnaf teşkilâtının faaliyeti, Karlıova müstahsillerinin bütün üretiminin Anadolu pazarlarına yöneltildiği bir döneme rastlamaktadır. 1830 yıllarındaki Esnaf Genel Kurulunun birkaç emirnamesi, kaytan topunun miktarını tesbit etmekte, kaytancı ve abacıların iplik ve diğer ilkel madde durum ve usullerini kesin bir şekilde düzenlemektedir (95).

92 İvan Çomov, Eski Bulgaristanda, Esnaf teşkilâtının Hukukî Nizamı, Sofya, 1928, sh. 24 (Bulgarca).

93 V.K. Devlet Kütüphanesi — B.İ.A. (Bulgar Tarihi Arşivi), Kondikalar (Siciller) IIA 7738, IIA 7740, IIA 7741 ve IIA 7742.

94 V.K. Devlet Kütüphanesi — B.İ.A. (Bulgar Tarihi Arşivi) Kondikalar (Siciller) IIA 7738, 27, 29, 34, 45, IIA 7741, 9 Keza bkz. M. Apostolidis ve Al. Peev, Kondika (sicil) I, sh. 65, 66.

95 V.K.D.K. — B.İ.A. (Bulgar Tarihi Arşivi), Kondikalar (siciller), HA 7741, 23, 24 ve 34.

İncelemeye değer en karakteristik meselelerden biri, esnafın düşük kaliteli kaytan kullanmayı yasaklayan kararıdır. Esnafın 12 Temmuz 1836 tarihli genel kurul toplantısında verilen Karhova kaytanına düşük kaliteli Pirdop kaytanını karıştırmayı yasaklayan kararı böyle bir karardır. İçlerinde kaytan kullanan ustaların doğrudan doğruya dolaplardan satın almaları da yasaktır.

Şurası da kayda değer ki, esnaf bu kaideleri ihlâl edenleri bildirenlere mükâfat vaatmekte, iltimas da tecziye edilmektedir (96).

Bu emirnameler, Filibe abacı esnafı beyannamesinden 20—30 yıl sonra çıkarılmıştır, fakat aynı ihtiyacın giderilmesi amacını taşımaktadır: Abacıların Karhova civarında bulunan imalâthanelerden doğrudan doğruya kaytan temin etmeleri yasaklanmıştır. Kaytancılardan da esnafın müsaadesi olmaksızın iplik satın almalarına müsaade edilmemiştir. Fakat, bununla beraber burada, malların miktarı hakkındaki emirnamelerde ifadesini bulan kapitalist eğilimler daha açık olarak ifade edilmiştir.

Bir yıldan az süreli sınırlı bir devre içinde, kaytanın gereklerini düzenlemek için Esnaf Genel Kurulu üç defa toplanmıştır. Bu görüşmeler, ne devlet mülâhazasına, ne de esnaf üyeleri arasında rekabetin hafifletilmesine değil, toptan ticaret gereklerini karşılamak bakımından standart mallar tesbitine yöneltilmiştir. Böyle bir sonuç çıkarmakta şu mülâhazaya dayanmaktayız: Kaytanın kalite ve çeşidi meselesi, çarkla seri üretimin yapıldığı dönemde ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, Karhova, Kalofer'le birlikte 19. cu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunda, kaytan imalâtında en büyük üretim merkezleri haline gelmişlerdir.

1835 de tesbit edilen norm (elli kulaç kaytan), birkaç ay sonra Kalofer'de imâl edilen (seksen kulaç) standarda uydurulmuştur. Bu suretle, Karhova zanaatkâr ve tüccarları, müesses pazarlara çıkma durumuna gelmişlerdir (97). Karhova kaytancılarının, Kalofer'inkine nazaran kaytanın kalitesini düşürmesi sebebiyle, düşük kaliteli iplik kullanmaktan kaçınmaları halini de bu durum açıklamaktadır.

Bu suretle, hâkim esnaf teşkilâtının ruhuna uygun olarak

96 İbid. IIA 7741, 23a, 34b.

97 V.K.D.K. — B.İ.A. (Bulgar Tarihi Arşivi), Kondikalar (siciller) IIA 7741, 23a, 24a.

uygulanan müsavatçı nizam, çok sayıda kaytan üreticisinin toptan satıcı durumuna girmesi sonucudur.

Aba üretimi ile meşhur olan Jeravna abacı esnafının emirnameleri de aynı mahiyettedir. Esnafın baş ustaları, mallarının tüccarlarca daha az arandığı ve tutulduğunu görerek, 1840 ta ve müteakip yıllarda, birkaç genel kuul toplantısı yapmışlar ve bu toplantılarda sadece malların hacim ve cinsini tesbit etmekle kalmamış, aynı zamanda özel bir damga da kabul etmişlerdir (98). Esnaf, malın kalitesini yükseltmek amacı ile teknik bazı tedbirler almış ve müşteri celbi için de çalışmıştır.

Esnaf, yetkisi ve hükmü hayatın bütün tezahürlerini kapsayan, kolektif bir organ durumundadır. (Üretim meseleleri ve ustalarla kalfalar arasında mal münasebetinden doğan karşılıklı ilişkiler.)

İslimye, Kotel, Samakov ve diğer aba üretim merkezlerinde, esnaf defterleri muhafaza edilmemiştir. Fakat, abacılığın gelişmesine dair değinilen kaynaklar ve diğer vesikalar, abacı esnafının bu şehirlerin ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynadığını göstermektedir. Bunların faaliyetinin, Filibe ve diğer Balkan civarı abacı ve kaytancı esnafları faaliyetinden pek farklı olmadığını kabul edebiliriz.

Kuzey Bulgaristan'a gelince, bilindiği gibi, Gabrovo 19. cu yüzyılın ilk yarısında ülkenin sanayii bakımından en gelişmiş bir yeri olarak tanınmaktadır. Kaytancılık — buranın dokuma sanayiinin temeli — bağımsız bir üretim kolu olarak ancak 1830 yıllarında ortaya çıkmıştır. Fakat, daha başlangıcında, önemli bir işbölümü ve ücretli işçilerin sömürülmesi ile manifaktürel bir karakter kazanmıştır. Kaytancılığın yayılması ile, tüccar ve Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra büyük sanayici olan İvan Kalpazanov gibi manifaktürcülerin dahi disiplinine itaat ettiği, esnaf teşkilâtı ortaya çıkmıştır. İvan Kalpazanov, 1860 yıllarında nizamlarına riayet ederek esnafın sadece şekli bir üyesi değil, fakat merkezleşmiş manifaktürün (imâlât atelyelerinin) maliki olmasına rağmen esnaf teşkilâtının baş ustası olmuştur (99).

98 İbid. IIA 7696 I, ve 45.

99 P. Tsoņev, Gabrovo'nun İktisadi Geçmişinden, Sofya 1929, sh. 610 - 612 (Bulgarca), Hr. Gande v. Uyanış döneminde bizde Sınai Kapitalizmin tarihi hakkında, «İstoriçeski Pregled» Dergisi, Yıl X, 1954 Kitap 4 sh. 94 - 104 (Bulgarca).

Binaenaleyh, buraya kadar söylenenlerden şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: 19. cu yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan şehir ekonomisinde en çok gelişmiş üretim kollarındaki esnaf, şehrin ekonomik hayatında büyük bir güce sahip olmuştur. Şüphesiz ki, çeşitli aba üretim merkezleri aynı ölçülerde gelişmeye mazhar olmamışlardır. Bazı yerlerde üretim, mahallî pazar tüketimi ile sınırlı kalmış ve bunlarda servet farklılaşması meydana gelmemiştir. Fakat sosyal farklılaşmanın açık olarak belirdiği ve müteşebbislerin ortaya çıktığı bölgeler de olmuştur. Bu durumlarda esnaf teşkilâtının rolü değişiktir. Fakat, bu teşkilât henüz 19. cu asrın ilkyarısında «şehir idaresince malî maksatlar için kullanılan bir araç» haline getirilmemiştir (100).

Bilâkis, yukarıda bazı kısımlarını gösterdiğimiz nizamlar ve defterlerden, esnaf teşkilâtının 19. cu asrın ilkyarısında Bulgaristan'da mal üretiminde zorunlu bir teşkilât olduğu sonucuna varmaktayız. Bir yandan, şehirlerde daha önceden aba üretiminin mevcudiyeti sonucu esnaf teşkilâtı faaliyet alanını genişletmiştir. Daha önce, devlet nizam ve kontrolünde iken, 18. ci yüzyıl sonunda malın üretim ve satışına ait daha geniş yetkileri ele almıştır. Diğer yandan, 19. cu asrın ilk yarısında yeni çalışma kolları doğmuş ve bu kollar manifaktürel mahiyette de olsa esnaf teşkilâtı tarihî bir zaruret olarak buralara da yayılmıştır.

Bu düzenin kimin çıkarına işlediği hakkında bir soru sorulabilir. 19. cu asrın ilk yarısında şehirlerin ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan esnaf teşkilâtı, kapitalist ilişkilerin gelişmesi, Bulgar burjuvazisinin büyümesi yönünde hangi anlamda bir gösterge olabilir?

Tabii ki, gelişen bir ticarete, bütün esnaf cemiyeti üyelerinin menfaati vardır. Bizzat emirname de, Esnaf Genel Kurul kararı gereği ve fazla sayıda aba ve kaytan üreticisinin toptan satış için bir araya gelmesi sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yine şüpheye mahal yok ki, bu ticaretten en çok müstefit olan üyeler, önemli hacimde üretim yapabilenlerle, hazır malın ihracatını kendi ellerinde toplayabilenlerdir. Aslında bunlar, esnaf emirnamelerinde tek tip (standart) mal üretimini kendi menfaatlerini düşünerek kabul etmişler ve bundan faydalanmışlardır.

Esnaf Cemiyeti üyeleri arasında sosyal farklılaşma, esnaf pira-

midinde üst kısmın teşekkülü ve bunun özelliği şimdiye kadar özel bir araştırma konusu olmamıştır. Biz, bu konulara yeter derecede açıklık getirebilecek olan diğer kaynaklarla birlikte bazı esnaf defterlerindeki verilerden tekrar faydalanacağız.

Filibe, Karlıova, Jeravna, Etropole, Teteven, Şumnu ve diğer yerlerin muhafaza edilen esnaf defterlerindeki bilgiler karşılaştırılacak olursa, yerli ve uzak pazarların ihtiyacını gidermek için üretim yapan abacıların durumları arasında esnası farklar olduğu görülür. Beklenenin aksine olarak, uzak pazarlar için üretim yapan abacıların esnaf teşkilâtı daha kuvvetlidir. Bu durum, daha büyük ve daha geniş cepheli bir düzenleme faaliyetinden ve diğer bazı belirtilerden belli olmaktadır.

Endirekt de olsa, esnafın kasa mevcudu esnaf teşkilâtının gücü hakkında bir bilgi vermektedir. Vesikalara göre 1830 yıllarından sonra Şumnu esnaf kasasında poliçeler de dahil, nadiren 10.000—15.000 kuruş olurken, aynı dönemde Filibe esnaf kasası 200.000 kuruşa ulaşmaktadır (101).

Esnaf teşkilâtının kasa mevcudundan bahsederken bir karakteristik noktaya daha değinmemiz gerekir. Yerli pazara bağlı esnaf ustaları, bu imkânları, sosyal ihtiyaçlar da dahil olmak üzere, teşkilâta has amaçlarda kullanmakta iken, Filibe abacı esnafında özel bir durum meydana gelmiştir. Üyelerin büyük kısmı 100—200 kuruşluk borçlarını yıllarca ödeyemezken, teşkilât kasası, 20 kadar üyenin bir kredi kurumuna dönmüştür (102).

Bulgaristan'da abacıların çoğunluğu tek başlarına veya zaman zaman 1—2 çırakla çalışmışlardır. Fakat, yukarıda sözü edilen şehirler hakkındaki vesikaları, çıraklar ve kalfalar yönünden tahlil ettiğimizde, 1830 yıllarında bazı ustaların yanında 5—6, bazan da 10'a kadar yükselen çırağın çalışmış olduğu görülür.

Diğer dikkati çeken bir nokta da, 17. ve 18. ci yüzyıllarda Filibe'de ustabaşı her yıl değişmekte ve aynı kişinin arka arkaya seçildiği pek nâdir olduğu halde, 19. cu yüzyılda birkaç kişinin 4—5'er yıl, bazan da 10'ar yıl ustabaşılığa seçilmiş olmalarıdır (103). Diğer deyimle, 19. cu asrın ilkyarısında abacı esnaf teşkilâtında, teşkilâtın baş ustalığını yapan birkaç kişiden kurulu

101 Ulusal Şumnu İl Müzesi, Terzi Esnaf Sicili, I 61, M. Apostolidis ve Al. Peev, Op. cit. Sicil II, sh. 162, 169 vs.

102 M. Apostolidis ve Al. Peev, Sicil (Kondika) II, sh. 130 - 150.

103 İbid. sh. 132, 158, 160, 162.

küçük bir azınlık meydana gelmiştir. Bunlar esnaf kasasından, diğer üyelere oranla birkaç misli daha fazla para almaktadırlar. Esnafın bu tip üyeleri yanında (usta başların), diğer zanaatkârların yanındakinden birkaç misli daha fazla kalfa ve çırak çalışmıştır.

Eldeki bütün verileri sıralamaya lüzum yoktur. Zira, yukarıda değinilenler, 19. cu asrın ilkyarısında esnaf üyeleri arasındaki farklılaşmanın büyüklüğünü, zanaatkârların varlık bakımından bir piramit ve bunun üst kısmında varlıklı kişilerin teşekkül ettiğini ve bunların içtimaî bir itibar sağladıklarını açıkça ortaya koymağa kifayet etmektedir. Bu kişilerin sosyal menşei nedir?

Bu soruya cevap vermek için, değindiğimiz piramidin tepesindeki bu zümreden birkaçının üretim faaliyetlerini açıklamak yeterlidir. Meselâ, bunlardan biri olan 1811'den 1820'ye kadar Filibe abacı esnafı baş ustası Kiriak Menon, Anadolu'da abacı malları ile geniş ölçüde ticaret yapmıştır (104). 1840—1841 yılında esnaf teşkilâtı baş ustası olan Stanço İvanov, esnaf kasasından kendi işleri için muntazaman birkaç bin kuruş çekmiştir. Filibe civarında bulunan bir çiftliğin sahibidir ve Rodop köylerinde önemli bir manifaktür organize etmiş, küçük zanaatkâraların imâl ettikleri malları satın almış ve bunları başlıca Suriye'ye satmıştır (105). Keza, Argir Kuyumcuoğlu, tanınmış bir abacı ailesinden gelmekte olup abacı esnafının tanınmış üyelerindedir. Kasa hakkında hesap vermelerde, esnafın belediyede mümessili olarak ismine sık sık rastlanmaktadır. Aynı zamanda, merkezi Viyana'da bulunan büyük «Kuyumcuoğlu» ticaret şirketinin ortaklarından. Sözü edilen abacının Filibe'deki evi tarihî bir anıt olarak muhafaza edilmiştir (106). Bugün burası Filibe Etnografya Müzesi olarak kullanılmaktadır. Kostantin Mandiracıoğlu, abaları ta Hindistan'a kadar ihraç etmiş, Kalküta'da bıraktığı miras 1830'lara kadar dâva konusu olmuştur (107). Meşhur Atanas Gümüşgerdan da, 1830 yıllarına kadar abacı esnafının para ve diğer muamelelerinde Filibe belediyesinde yetkili veya yetkili üyelere başta geleni

104 M. Apostolidis ve A. Peev, Sicil (Kondika) II sh. 132, 158, 160, 162.

105 V.K. Devlet Küt. — Bulgar Tarihî Arşivi, K. Moravenov'un Yazması, sh. 12 - 14 (Bulgarca).

106 İbid. sh. 39.

107 İv. Snegarov, Op. cit. sh. 230 - 232, kırsltz: Filibe Belediye Gazetesi 1937 Sayı 195 - 196, sh. 15 - 16 (Bulgarca).

sıfatiyla imza kullanmıştır. Rodop köylerinde yüzlerce küçük zanaatkâr kendisine mal hazırlamış. Bulgaristan'da en büyük tüccar ve manifaktürist durumuna yükselmiştir (108). Damadı Toma Stefanu, İstanbul abacı esnafında baş usta olup, Hükümet ihtiyaçlarını karşılamak üzere büyük miktarda üretim ameliyelerine katılmıştır (109). Atanas Gümüşgerdan'ın oğlu Mihalaki, büyük toprak sahibi, Filibe, Pazarcık ve İstanbulda çok fazla miktarda gayrimenkul maliki olmakla kalmamış, babasından tevarüs ettiğinin yanında, 1848 yılında makinelerinin Viyana'dan geldiği ve Bulgaristan'da Avusturya modellerini işleyen, içinde onlarca işçinin çalıştığı fabrikanın da kurucusu olmuştur (110). Atanas Gümüşgerdan, Filibe abacı esnafı işlerinde doğrudan doğruya katılmamış, fakat kendi manifaktürü ile ilgisi ölçüsünde bu faaliyetleri yakından izlemiş ve 1850 yılında da bu esnafın baş ustalık yapmıştır (111).

Şumnu'da Hacı Simeonko'nun, abacılar arasında şöhreti bilinmekte ve esnaf teşkilâtında 1840 yıllarında imzasına rastlanmaktadır. Daha sonra da, dışardan çiftçi makinelerini getirmiş ve bundan başka şehirde ilk fabrikayı kurmuştur (112). P. Kisimov'un babası, «Tırnovo abacı esnafı baş ustalarından biri» olup 1830 yıllarında aba ve Avrupa mamûlleri ile ticaret amacıyla bir Ticaret ve Sanayi firması kurmuştur (113). K. Tuleşkov, 1800—1810 yıllarında Tırnovo'da, 15—20 kalfa ve çırakla çalışan abacı, basmacı ve diğer ustaların olduğuna işaret etmektedir. Todor Basma-

108 Ts. D.İ.A. (Devlet Merkezi Tarihi Arşivi) f. «Gümüşgerdan» kitap No. 27, 29, 37, 42, 51 vs.

109 «İstanbul Gazetesi» Yıl III, No. 82, 7 Şubat 1850. Toma Stefanu İstanbuldaki «Sv. Stefan» Bulgar Kilisesi Yönetim Kurulu başkanlığına seçilmiştir. Gümüşgerdanların Toma Stefanu ile Rumca yazışmalarına bkz. (Devlet Merkezi Tarihi Arşivi) f. Gümüşgerdan.

110 Ts. D.İ.A. (Devlet Merkezi Tarihi Arşivi) yukarıdaki F. Mihalaki Gümüşgerdanın Filibe Valisine 16 Haziran 1848 de Türkçe olarak yazdığı mektubun müsveddesi, Aynı kaynak 1, b, 4. Atanas Milusi (Miluş) ile M. Gümüşgerdan arasında 10.X.1849 daki bir anlaşma.

111 İbid. I, b, V.K. Devlet Küt. — Bulgar Tarihi Arşivi, Moravenov'un adı geçen yazması, sh. 132.

112 Ulusal Şumnu İl Müzesi I, 1 Kilise - Okul Sicili, 7, 8, 11 Terzi Esnaf Sicili, 8, 14 Şumnu'nun Geçmişine Nadejda Simeonova'nın Sorgusuna dair (St. Cumahev'den) aynı deftere bkz.

113 P.K. İsimov, Tarihi Çalışmalar, Hatıralarım, «Bialgarska Sbirka» Dergisi, Filibe, 1897 - 1898, sh. 4, 14, 25, 126, 508, 515, 637 vs. (Bulgarca).

ci bunlardan biri olup Tırnovo basma üretimini tamamen ve birden satın alabilecek kapitale malik bulunmakta ve bundan onbinlerce kuruş kazanmaktadır (114). Filibe'den Atanas Hacı Pavli, her yıl İzmir'e giderek aba ve kumaş satmakta, bundan başka Viyana ve Rusya'ya da gülyâğı ihraç etmektedir (115). Bunlara, daha küçük veya büyük çapta olmak üzere aynı faaliyeti icra eden isimler ilâve edilebilir. Bütün bunlar şu sonucu bir kere daha ortaya koymaktadır: Esnaf arasında (piramidinde) burjuvazi teşekkül etmiş olup bunlardan bazıları daha çok ticarî faaliyetle, diğerleri müteşebbislikle meşgul olmakta ve bunların kapitalist bir karakterde oldukları kesinlikle görülmektedir. Teşekkül etmiş bulunan piramidin üst kısmı yani burjuvazi, alanını tedricî olarak genişleterek dokuma üretiminin her kolunu eline almış ve köy bölgelerini de kapitalist ilişkiler alanına çekmiştir.

Bu durum karşısında şu sorunun incelenmesi kalıyor: Öyle ise, esnaf teşkilâtının birçok sınırlamaları, değinilen kapitalistlerin faaliyetine engel teşkil ettiğine göre, niçin bu teşkilâtı terketmiyorlar, bu teşkilâtın dağılması ile neden ilgilenmiyorlar?

Bu durumun açıklanması, bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun genel şartları, diğer yandan da üretilen malın özelliği ile ilgilidir. İmparatorlukta, kapitalizmin serbestçe gelişme şartları yoktur. 15—17. ci yüzyıllarda zanaatçı üretiminin önemli ölçüde gelişmesini sağlayan devletin, esnaf teşkilâtı ile olan bağları, biraz sonra üretici güçler için engel teşkil etmeğe başlamıştır.. Batıda gelişen şehir burjuvazisi, mutlakiyetin kendisi ile ilgisi sebebiyle, Kirallık idarelerince, belirli bir devre desteklenmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda ise durum daha başkadır. Büyümekte olan Bulgar burjuvazisi Türk Devletinin desteğini bulamamıştır. Durum, Batı sanayiinin hızla gelişmesi karşısında, yeni doğup gelişen her kapitalist sanayi kolunun himaye edilmesi ihtiyacı, Osmanlı Hükümetinin yabancı sermayenin memlekete gelmesine yol açan siyaseti ile daha da komplikeleşmiştir.

Hükümet, çeşitli ihtiyaçların (malî ve askerî ihtiyaçlar) etkisi altında sadece esnaf teşkilâtlarını desteklemiştir. İşte, bunun için doğan burjuvazinin, esnaf teşkilâtı ile sadece iktisadî bir mües-

114 V.K.D. ev. Küt. — Bulgar Tarihi Arş. J.K. Tuleşkov, Tırnovada Ticarî - Sınai İlişkiler, yazma, I.ci defter, sh. 5 ve sonrası, 61, 79, 41 (Bulgarca).

115 St. Samokovliev, Filibede eski eşrafın (büyük soyların) soyu, Filibe Belediye Gazetesi, 1934 Sayı 168 - 169 sh. 10.

sese olarak değil, fakat aynı zamanda, hattâ 19. cu asra kadar Türk Monarşisince desteklenmiş feodal bir devlet kurumu olarak da savaşıması gerekmiştir. Bulgar burjuvazisinin — Devlet içinde —, politik bakımdan mazlum, yabancı bir millete mensup olma durumu, devletle arasındaki ziddiyeti arttırmış, esnaf teşkilâtına karşı açık bir savaşı güçleştirmiştir. Bundan ötürü Bulgaristan'da gelişmekte olan kapitalist elemanlar, esnaf teşkilâtında gizlenmeyi tercih etmişler, son çare olarak da bu sayede, hiç olmazsa Osmanlı Devletinin esnaf teşkilâtına olan yardımlarından yararlanmayı ümit etmişlerdir. Herşeye rağmen, esnaf teşkilâtının sağladığı garantiler, kapitalist elemanları burada kendi faaliyetleri için hukukî imkânlar aramağa sevk etmiştir.

Bununla beraber, burjuva elemanların esnaf teşkilâtlarına uymaları veya intibaka çalışmalarında, abacı esnafının kapitalist faaliyetler için yarattığı imkânlar da esaslı bir rol oynamıştır. Söylemiş olduğumuz gibi, abanın Osmanlı İmparatorluğunun en ücra pazarlarına kadar sokulabilmiş bir mal olması özelliği ile abacılık, 19. cu asrın ilkyarısında İmparatorlukta yabancı rekabet baskısı ile zanaatlarda meydana gelen, genel çöküşün etkisinden masun kalmıştır. Aynı dönemde devamlı olarak artan ordu ve zabıta kuvvetlerinin ve dolayısıyla abadan mamûl elbise ihtiyacının artışı, abacılığa yeni imkânlar açmıştır. Bütün bunlar, abacı esnaf teşkilâtına belirli ölçüde istikrar kazandırmıştır.

Bundan başka, uzak pazarlar için mal üretimi, üretim prosesinde manifaktürel (atöye) bir özelliği gerektirmiştir. Yılın altı ayında ailelerin ve köylerin boş fertleri yoğun bir şekilde çalışıp üretimden sonra, mamûl ve yarı mamûl malları bazı ameliyelerini oralarda tamamlamak üzere kervanlarla İstanbul ve Anadolu'ya giderek satmışlardır. Böylesine periyodik bir çalışma, önemli bir işbölümünü gerektirdiği gibi, büyük miktarlarda ilkel madde (ham madde) varlığını da gerektirmiştir. Bu durum da, ilkel madde sağlanmasında, pazarın teşkilâatlanmasında, zamanla da bizzat üretimde — toptan ve perakende satış özellikleri arasındaki tezatları hafifleten bir faktör (gerçek) olarak — büyük sermayeler yatırılmasına geniş imkânlar açmıştır. Uzak pazarların meydana gelişi, sıkı nizamla uyarak yerli pazar için üretim yapan üreticilerin de bu kayıtların dışına çıkmalarına imkân vermiştir. Böylece, esnaf teşkilâtında abacıların çoğunluğunun menfaati ile, kapitalist elemanların menfaati kendine özgü bir şekilde birbirine uymuştur.

İşe alman kalfa ücretlerinin tesbiti, düzenleme hakkının çok veciz bir ifadesi olarak bütün ustaların rızası ile veya esnaf teşkilâtının yönetimi ile olmaktadır. Fakat, üreticiler hakkında ve bütün esnaf üyelerinin çalıştırmaya hakkı olduğu kalfa ve çırakların sayısını sınırlayan yeknesak bir sistem olmadığı sürece, ustalar ayrı ayrı, belirli ölçüde kendi düşündükleri ücreti uygulayabilmişler, imalâthanelerini genişletebilmişler yani, üretimin eşitlik şartlarını ihlâl edebilmişlerdir.

İşgünü süresi (kaç saat olduğu), özel bir düzenlemeye tâbi tutulmamıştır. 19. cu yüzyılın ilk yarısında konan yasaklar sadece tatil ve genel kurul toplantılarına inhisar ettirilmiştir. Bütün esnaf üyeleri çırak ve kalfalarını, bağlarında ve meslek dışı diğer ev işlerinde kullandıkları için, bu faaliyet alanları, çırak ve kalfaların istismar edildiği başlıca yerler olmuştur. Bu durumdan, üretim hacmine bakılmaksızın esnafın bütün üyeleri faydalanmışır (116).

Teknik gelişmenin uygulanmasına kadar, üretim tekniğine taallük eden sınırlı organizasyonun daha farklı bir karakteri vardır. Üretim sürecinin (prosesinin) gizliliği, özellikle boyacılıkta hattâ 19. cu yüzyılın ikinci yarısına kadar korunmuştur. Fakat bunun yanında, aradan 20—30 yılın geçmesi ile bugünkü taraklar, metaldan mamûl çark, dışarıdan getirilen ve içerde taklit edilerek yapılan tezgâhlar ve diğerleri esnaf teşkilâtının en ufak muhalefetine uğramaksızın uygulama alanına konulmuştur.

Makinenin girmesine ve yayılmasına karşı muhalefete 19. cu yüzyıl ortalarındaki kaynaklarda rastlanmakta olup bu da, esnaf teşkilâtından değil, bazı kadın işçiler tarafından olmuştur (117).

Emeğin, ilkel madde — aya ve yün — hazırlanmasına tahsis imkânını veren teknik gelişmenin uygulanması ile, bütün dokuma kollarındaki esnaf teşkilâtı üyeleri yakından ilgilenmişlerdir. Böylece, bu kollar ilk ücretli işçi sistemini uygulamaya başlamışlardır. Binaenaleyh, esnaf teşkilâtının ücretli işçilere karşı tutumu veya bu işçilerle olan ilişkisi, kapitalist telâkkiye daha da yaklaşmıştır.

Bütün bunlar dolayısıyla, kapitalist elemanların snaf faaliyetlerini serbestçe icra etmek hususundaki genel itimadin olmayışı,

116 Tırnova'da kumaşları süslemek için odundan mamul ıstampalar (damgalar) bizzat kalfalar tarafından tatil günleri, istirahat zamanlarında yapılmaktadır. V.K. Dev. Küt. J.K. Tuleşkov, «Tırnovada Ticarî - Sınaf ilişkiler» III, 47-48.

117 İstanbul Gazetesi, Sayı 56, 2/13-X, 1851.

onların üretici kitesinden ayrılmamaları yönünde, bir sebep teşkil etmiştir. Fakat, esnaf teşkilâtına intibak ederken, kapitalist elemanlar aynı zamanda kapitalist formların başlangıcı olan, esnaf teşkilâtının toptan ticaret ve üretim gereklerine de uymuşlardır. Bu durumu, yukarıda değinilmiş olan kapitalist Mihalaki Gümüşgerdan ile esnaf teşkilâtı arasındaki karşılıklı ilişkiler açıkça ortaya koymaktadır.

Filibe abacı esnafı ile Gümüşgerdanlar arasındaki ilişkilerin gelişmesini teferruatı ile incelemek imkânına malik olmamakla beraber, 1840—1850 yılları arasında Filibe, Karlova, Kalofer ve Tatarpazarcık boyacı esnafı ile olan ilişkileri gösterebiliriz. Adı geçen şehirlerin esnaf temsilcileri ile, Gümüşgerdanlar arasında yapılan bazı anlaşmalar (akitler) ve boyanan kumaşların hacmi, miktarı ve kullanılan boya, ödenen ücret vesaire hakkında bazı vesikalar muhafaza edilmiştir (118). Biz, bu anlaşmaların sadece, kapitalistlerin esnaf teşkilâtı ile karşılıklı ilişkilerine taallük ettiği ölçüde, konumuzla ilgili yönlerini inceleyeceğiz.

Bütün anlaşmalar (akitler), hemen hemen aynıdır. Ayrıldıkları nokta bazı miktar göstergeleri bakımındandır. Bu anlaşmaların karakteristik tarafı şöyledir: Anlaşmayı imzalayan esnaf baş ustası, sipariş verene mühürlü bir örnek vermektedir. Burada, esnaf üyelerinin malın boyanmasında uymak zorunda oldukları şartlar sıralanmaktadır (119). Boya ve boyanın açık veya koyuluğu vesaire de tesbit edilmektedir. Bu şartlara uymadığı takdirde esnafın sorumluluğu, Gümüşgerdanların fabrikasında ikinci bir boyama masrafını — hüküm altına alındığı takdirde — ödemeğe kadar gitmektedir (120). Esnaf, içtimaî takbih ve para cezası ile tehdit ederek üyelerinin herhangi bir sahte ve taklit hareketini önlemeye çalışmaktadır.

118 «Ts. D.İ.A.» (Devlet Merkezî Tarihi Arşivi) f. III, 1, b 27 Tem. 1854 tarihli Karlova boyacılarının Esnafı, 23 Temmuz 1854 tarihinde boyacı esnafının Kalofer'de, 21 Mart 1853 de Boyacı esnafının T. Pazarcık'ta olan anlaşmaları, 1853, 1854, 1856, 1859, 1862 yıllarına ait ayrı dosyalardaki mektuplar.

119 Karlova boyacıları ile 27 Tem. 1854 de yapılan akdin (anlaşmanın) 1.ci maddesi şöyledir: Boyayacağımız kumaşlar, akde uygun lekelerden ari, tarafımızdan mühürlenerek verilen örneğin aynı olacaktır.

120 Aynı akdin 2.ci maddesi: «Boyayı teslim ettiğimiz kumaşlar lekeli olduğu takdirde, onları düzeltmeyi veya fabrikalarında boyamasını ve düzeltilmesini istemeleri halinde gerekli masrafları ödemeyi taahhüt ederiz.»

Gümüşgerdanların bunların yaptıkları işe karşılık ödedikleri ücret, okka başına 3—4 kuruştur. Bundan başka boyacılar, gerekli boyayı Gümüşgerdanlardan satın almak zorundadırlar.

Bu suretle, değinilen dokümanlarda da görüldüğü gibi, 19. cu yüzyılın ortalarında mevcut kaide ve normların ihlâl edilmesinin, esnaf teşkilâtının bütün otoritesi ile takibedilmesi, esnaf eşitliğinin bir ifadesi değildir. Keza, bütün esnaf zanaatkârları hakkında boyama için tesis edilen ücretin de, daha önceki devlet veya esnaf tarafından tesbit edilen ücretlerle ortak bir yönü yoktur. Bu tedbirler, esnaf zanaatkârlarının üretim ve satışta, aralarındaki eşitliği koruyarak rekabeti önleme amacını değil, fakat müteşebbisin siparişlerine göre, standart (tek tip), mal üretimine yardım hedefini gütmektedir. Böylece, esnaf kendi nizamı ile ve bütün müesseseleri ile Gümüşgerdanların sınai işletmesini tamamlayan bir üretim şubesi olarak ortaya çıkmaktadır. Esnaf teşkilâtı, kapitalist tarafından sipariş edilen malın üretimini sağlamak için, dağınık zanaatkârların gayretlerini birleştirmek bakımından çok olumlu bir etki yapmıştır.